

Η ΑΔΙΕΞΟΔΗ (;) ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗΣ: ΑΠΟ ΤΗ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΟΝ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗΣ

ΝΙΚΟΣ ΤΡΑΝΤΑΣ

Ο ευρωπαϊκός «τρίτος δρόμος»

Παρόλο που η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι κατά βάση ένα περιφερειακό καπιταλιστικό μόρφωμα, υπήρχαν αρκετοί λόγοι που συνηγορούσαν σε μια υποστηρικτική προς το ευρωπαϊκό εγχείρημα προσέγγιση εκ μέρους της αριστεράς και της εργατικής τάξης. Καταρχάς, το ευρωπαϊκό οικοδόμημα δημιουργήθηκε από τη συνεργασία αναπτυγμένων κοινωνικών κρατών, τα οποία διαφοροποιούνταν από τον αμερικανικό φιλελεύθερο καπιταλισμό ή τον «συλλογικό» καπιταλισμό γιαπωνέζικου τύπου. Μεταξύ των ποικιλιών του καπιταλισμού, η «συντεταγμένη» (coordinated) –ή «κοινωνική», σύμφωνα με τη φρασεολογία των Γερμανών και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής– οικονομία της αγοράς που χαρακτηρίζει τις χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από μη εμπορευματικές σχέσεις και από θεσμούς συνεργασίας και διαβούλευσης των κοινωνικών εταίρων και του κράτους, σε αντιδιαστολή με την αγγλοαμερικανική φιλελεύθερη οικονομία της αγοράς, στην οποία επικρατούν πολύ πιο έντονα οι ανταγωνιστικές και εμπορευματικές σχέσεις.¹

Η ανάπτυξη των ευρωπαϊκών κοινωνικών κρατών μεταπολεμικά σήμανε την αυξημένη παρέμβαση του δημόσιου τομέα στην οικονομία και την κοινωνία, με πα-

*Ο Νίκος Τράντας είναι διδάκτορας πολιτικής επιστήμης και ασχολείται με θέματα ευρωπαϊκής διακυβέρνησης, κοινωνικής πολιτικής και τοπικής ανάπτυξης.
(nick.trantas@gmail.com)*

ροχή σημαντικών μη εμπορευματικών αγαθών και υπηρεσιών (εκπαίδευση, υγεία, κοινωνική ασφάλιση, μεταφορές, ηλεκτρισμός, ύδρευση, αποχέτευση, φυσικό αέριο, τηλεφωνία), καθώς και την ύπαρξη ενός καθολικού συστήματος κοινωνικής προστασίας, στο οποίο οι πολίτες που είχαν ανάγκη μπορούσαν να καταφύγουν. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων και της εξάρτησης των πολιτών από τις δυνάμεις της αγοράς, καθώς και την παροχή ενός υψηλού επιπέδου ευημερίας και προστασίας στους πληθυσμούς τους.²

Η ίδια η Ευρωπαϊκή Ένωση, όπως εξελίχθηκε μέσα από τις διάφορες φάσεις της πορείας της ευρωπαϊκής ενοποίησης, έχει διακηρύξει με τον πιο επίσημο τρόπο ότι σκοπός της είναι η *κοινωνική οικονομία* της αγοράς και ο συγκερασμός της ανταγωνιστικότητας με την κοινωνική συνοχή (και την πράσινη ανάπτυξη).³ Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, που περιλαμβάνει και κοινωνικά δικαιώματα, ενσωματώθηκε στη Συνθήκη της Λισαβόνας και έτσι έγινε νομικά δεσμευτικός για τα κράτη-μέλη. Πολύς λόγος έγινε για το «ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο»⁴ και γενικότερα για τις ιστορικές ιδιαιτερότητες των Ευρωπαίων, που διαφοροποιούν τον ευρωπαϊκό δρόμο από άλλα παραδείγματα ακραίου οικονομικού φιλελευθερισμού και αυταρχικού μοντέλου άσκησης εξουσίας, και τον καθιστούν ένα εφικτό εναλλακτικό πρότυπο ενός «καπιταλισμού με ανθρώπινο πρόσωπο», το οποίο μάλιστα θα μπορούσε να εξαχθεί στον υπόλοιπο κόσμο και να κάνει την παγκοσμιοποίηση πιο δίκαιη.⁵ Ορισμένοι εκθείασαν την προτεραιότητα που δίνουν οι Ευρωπαίοι στον δημόσιο χώρο/χρόνο έναντι του ιδιωτικού/ατομικιστικού, στην πολιτισμική αυτονομία έναντι της αφομοίωσης, την ποιότητα ζωής έναντι της ασυγκράτητης συσσώρευσης υλικού πλούτου, τη βιώσιμη ανάπτυξη έναντι της οικονομικής μεγέθυνσης, την προσήλωση περισσότερο στα ανθρώπινα και κοινωνικά δικαιώματα αντί των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, καθώς και την πολιτική της παγκόσμιας συνεργασίας έναντι της μονομερούς άσκησης δύναμης.⁶ Το εγχείρημα, λοιπόν, της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ενέπνεε αισιοδοξία στους υπέρμαχους του ουμανισμού και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Κοινωνικές δυνάμεις και πολιτική-ιδεολογική ηγεμονία στην ΕΕ

Δεν αρκεί, ωστόσο, η επίκληση της αρχής της κοινωνικής συνοχής και προστασίας ή των κοινών πολιτισμικών καταβολών για να φτάσουμε στο συμπέρασμα ότι το ευρωπαϊκό οικοδόμημα αποτελεί ένα καλό καταφύγιο για τους ευρωπαίους πολίτες μέσα σ' έναν ζοφερό, ανταγωνιστικό κόσμο και να τουβάλουμε ένα θετικό (προοδευτικό) πρόσημο. Πρέπει να δούμε πιο προσεκτικά τον τρόπο με τον οποίο ενσωματώνεται αυτή η αρχή στον κυρίαρχο ή και ηγεμονικό λόγο του ευρωπαϊκού εγχειρήματος και ταυτό-

χρονα να εστιάσουμε στην ανάλυση της κοινωνικής δυναμικής, δηλαδή στη δράση, τις επιδιώξεις, τις θέσεις, τις αντιθέσεις και τις συγκρούσεις των κοινωνικών δυνάμεων που τελικά γράφουν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο την ιστορία, καθώς βέβαια και στη θεσμική (κρατική/υπερεθνική) αποκρυστάλλωση των ηγεμονικών σχεδίων, των στρατηγικών συσσώρευσης και των συσχετισμών δύναμης.⁷

Από αυτή τη σκοπιά, έχει γίνει έρευνα και έχει –μεταξύ άλλων– διατυπωθεί η θέση⁸ ότι από τον συσχετισμό δύναμης μεταξύ τριών διακρατικών κοινωνικών δυνάμεων, δηλαδή της πιο διεθνοποιημένης και –ανοιχτής στον παγκόσμιο ανταγωνισμό– μερίδας του κεφαλαίου (συμπεριλαμβανομένων των διεθνών χρηματιστικών θεσμών), του βιομηχανικού κεφαλαίου (που έχει πιο βαθιές ρίζες και συμφέροντα στην ευρωπαϊκή αγορά και επιδιώκει περισσότερο την προστασία έναντι των ανταγωνιστών του) και του ασθενούς εργατικού κινήματος, προέκυψαν τρία αντίστοιχα ηγεμονικά σχέδια για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση: το νεοφιλελεύθερο, το νεομερκαντιστικό και το σοσιαλδημοκρατικό. Για να μην αναφερθούμε σε προηγούμενες περιόδους (όπως τη σοσιαλδημοκρατική προεδρία Ντελόρ), τουλάχιστον από την αρχή του 21ου αιώνα, με τη Στρατηγική της Λισαβόνας, ο νεοφιλελευθερισμός (ακριβέστερα, η συγκεκριμένη ευρωπαϊκή νεοφιλελεύθερη ποικιλία που αναπτύχθηκε ως αποτέλεσμα της διαπάλης των κοινωνικών δυνάμεων), κατά τον Βαν Άπελντορν (Van Apeldoorn), γίνεται ηγεμονικός, καθώς κατορθώνει να κάνει αποδεκτή από ευρύτερες δυνάμεις τη δική του στρατηγική συσσώρευσης, εξασφαλίζοντας έτσι τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα της ηγεμονικής μερίδας του κεφαλαίου, αλλά ενσωματώνοντας ταυτόχρονα (ακριβώς επειδή είναι ηγεμονικός) στοιχεία των άλλων δύο σχεδίων, και ικανοποιώντας κάποια άμεσα συμφέροντα των άλλων κοινωνικών δυνάμεων. Μικρή σημασία έχει αν άλλοι ερευνητές είδαν τότε τη Στρατηγική της Λισαβόνας ως ένα σοσιαλδημοκρατικό (τύπου «τρίτου δρόμου») εγχείρημα.⁹ Άλλωστε, στήριξη στη Στρατηγική της Λισαβόνας παρείχαν τόσο οι εργοδότες όσο και τα εργατικά συνδικάτα.¹⁰ Και, όπως έχει λεχθεί,¹¹ η σοσιαλδημοκρατία του «τρίτου δρόμου» είναι ουσιαστικά αδιαχώριστη από έναν ενεργό φιλελευθερισμό, ο οποίος επιδιώκει την κοινωνική δικαιοσύνη μέσω της παρέμβασης στη διανομή όχι των αποτελεσμάτων της αγοράς, αλλά των δυνατοτήτων για επιτυχή συμμετοχή στην αγορά.¹² Όταν, δηλαδή, η πολιτική λέξη-κλειδί είναι η «απασχολησιμότητα»,¹³ η ευθύνη της κοινωνικής πολιτικής δεν μπαίνει με όρους απο-εμπορευματοποίησης της εργατικής δύναμης, αλλά αντίθετα με τη δημιουργία ίσων ευκαιριών για την εμπορευματοποίησή της. Έτσι, όπως αποδείχθηκε και στην πράξη, η σοσιαλδημοκρατία «τρίτου δρόμου» λίγο απέχει από τον νεοφιλελευθερισμό. Όμως, είναι άλλο πράγμα να δέχεται κανείς

την αναγκαιότητα ύπαρξης των αγορών ή να θέλει να αναπτύξει ενεργές πολιτικές για την απασχόληση κι άλλο να προσπαθεί να εισαγάγει σε όλους τους κοινωνικούς τομείς τις εμπορευματικές σχέσεις. Αν κατά τα πρώτα χρόνια λειτουργίας της Στρατηγικής της Λισαβόνας και –λίγο πιο πριν– των νέων ευρωπαϊκών θεσμών διακυβέρνησης,¹⁴ όπως η Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Απασχόληση¹⁵ και η Ανοικτή Μέθοδος Συντονισμού,¹⁶ υπήρχε η προοπτική δημιουργίας ενός ενιαίου ευρωπαϊκού χώρου, όπου η οικονομική ανταγωνιστικότητα θα συμβάδιζε με την κοινωνική προστασία, σήμερα, μετά την εφαρμογή νεοφιλελεύθερων (ή σοσιαλδημοκρατικών, τύπου «τρίτου δρόμου») πολιτικών τόσο από την ΕΕ όσο και από τα κράτη-μέλη, είναι πλέον φανερό ότι η κοινωνική διάσταση αυτής της ασταθούς σχέσης υποβαθμίστηκε σε μεγάλο βαθμό όχι μόνο λόγω της προτεραιότητας που δόθηκε στη στενή οικονομική διάσταση και τις περικοπές στο κοινωνικό κράτος, αλλά κυρίως λόγω της άσκησης κοινωνικής πολιτικής με αποκλειστική κατεύθυνση την αύξηση της «απασχολησιμότητας» σε μια «ευέλκτιη» (ανασφαλή) αγορά εργασίας.

Ο διεθνής ανταγωνισμός ασκεί, πράγματι, τεράστια πίεση σε χώρες και κοινωνικά συστήματα, γι' αυτό και η μάχη για την πολιτική-ιδεολογική ηγεμονία εκτυλίσσεται γύρω από τη χρήση της κωδικής λέξης «ανταγωνιστικότητα», πάνω στην οποία βασίζεται εξάλλου ολόκληρο το νεοφιλελεύθερο ηγεμονικό σχέδιο.¹⁷ Στην αρχή, η έννοια της ανταγωνιστικότητας έδινε στέγη στο ευρωπαϊκό κοινωνικό κράτος και έμφαση στη δημιουργία περισσότερων και καλύτερων θέσεων εργασίας, ωστόσο στην πορεία κατέληξε να έχει μόνο μία, οικονομιστική διάσταση, αυτή της μείωσης του εισοδήματος, της ευημερίας, της ασφάλειας και των απαιτήσεων των εργαζομένων, προκειμένου το ευρωπαϊκό κεφάλαιο να μπορέσει να ανταγωνιστεί τις ανερχόμενες δυνάμεις κυρίως της Ασίας, με τους πενιχρούς μισθούς, τις υποβαθμισμένες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης, αλλά και τις μη δημοκρατικές μορφές εξουσίας. Από την εποχή της έκδοσης του Λευκού Βιβλίου για την ανάπτυξη, την ανταγωνιστικότητα και την απασχόληση,¹⁸ πέρασαν είκοσι χρόνια με ευρωπαϊκές πολιτικές για την «τόνωση της ανταγωνιστικότητας», ώσπου να φτάσουμε στην άποψη που εξέφρασε ο πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ), με την υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ότι το ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο είναι πια ξεπερασμένο και ο μόνος τρόπος να γίνουν οι ευρωπαϊκές χώρες ανταγωνιστικές είναι να ακολουθήσουν νεοφιλελεύθερες πολιτικές.¹⁹

Νεοφιλελεύθερες πολιτικές στην ΕΕ

Ποιες είναι κατά βάση οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές; Νομισματική σταθερότητα, δημοσιονομική λιτότητα, διεύρυνση της φορολογικής βάσης (ουσιαστικά, μεταφορά του φορολογικού βάρους από τους πλούσιους στους φτω-

χούς), ελαστικοποίηση εργασιακών σχέσεων, συμπίεση μισθών και συντάξεων, ιδιωτικοποιήσεις δημόσιων επιχειρήσεων, ελεύθερη κυκλοφορία του κεφαλαίου, παρεμβάσεις στο κοινωνικό κράτος με στόχο την υπαγωγή των κοινωνικών υπηρεσιών στην εξυπηρέτηση της κυρίαρχης οικονομικής λογικής. Αυτά είναι τα συστατικά της συνταγής που, μετά τη «Συναίνεση της Ουάσιγκτον»,²⁰ προτείνουν και εκτελούν «οι σεφ» της ΕΕ,²¹ των άλλων γνωστών διεθνών οργανισμών και των κρατών-μελών. Έτσι η ΕΕ, αντί να προβάλλει σε όλο τον κόσμο το δικό της κοινωνικό μοντέλο ως ένα συγκριτικό πλεονέκτημα (προτείνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο μια εναλλακτική εννοιολόγηση της ανταγωνιστικότητας, που συνδυάζει τη βιώσιμη ανάπτυξη με την κοινωνική συνοχή), πρωταγωνιστεί στη διάλυσή του στο εσωτερικό της, αλλά και στη διάδοση του νεοφιλελευθερισμού σε παγκόσμιο επίπεδο.²²

Οι ίδιες ακριβώς πολιτικές λιτότητας και διαρθρωτικών αλλαγών περιέχονται και στα δικά μας «Μνημόνια». Το σκεπτικό είναι ότι μόνο με αυτόν τον τρόπο θα καταφέρει η Ελλάδα και κάθε χώρα να γίνει ανταγωνιστική και να αναπτύξει την οικονομία της σε υγιείς βάσεις. Θεωρητικά (και *ceteris paribus*), μπορεί οι πολιτικές αυτές να τείνουν στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των επιμέρους κεφαλαίων (αφού συμπιέζεται το εργατικό κόστος), ωστόσο, σε μακροοικονομικό επίπεδο θα μπορούσε κανείς να αναφέρει πλήθος περιπτώσεων, οι οποίες δείχνουν ότι στις χώρες όπου εφαρμόστηκαν οι νεοφιλελεύθερες συνταγές τα αποτελέσματα δεν ήταν καθόλου καλά ούτε για την ανάπτυξη ούτε, πολύ περισσότερο, για την κοινωνική συνοχή και το περιβάλλον.²³ Μήπως, άλλωστε, η χειρότερη οικονομική κρίση από την εποχή της μεγάλης ύφεσης που ξέσπασε το 2007-2008 και συνεχίζεται, με την κατάρρευση χρηματοπιστωτικών θεσμών, το κλείσιμο επιχειρήσεων, την κρατική διάσωση των τραπεζών, την κρίση της αγοράς στεγαστικών δανείων, τη διογκούμενη ανεργία, τη μείωση των μισθών και των συντάξεων, την ύφεση στην αγορά, την πτώση των χρηματιστηρίων, την όξυνση της άνισης ανάπτυξης με τη διόγκωση των εμπορικών ελλειμμάτων και των κρατικών ελλειμμάτων και χρεών σε ορισμένες χώρες, δεν συνδέεται με την επικράτηση των νεοφιλελεύθερων ιδεών και την εφαρμογή αντίστοιχων πολιτικών (πίσω από τις οποίες, βέβαια, βρίσκονται οικονομικά-ταξικά συμφέροντα, που συναρθρώνονται με εθνικούς και γεωπολιτικούς σχηματισμούς);

Αυτό, λοιπόν, που κυρίως πέτυχε ο νεοφιλελευθερισμός είναι μια τεράστια αναδιανομή πλούτου και δύναμης τόσο από τις υποτελείς στις κυρίαρχες τάξεις κάθε χώρας όσο και διεθνώς από τις φτωχότερες στις πλουσιότερες χώρες. Και αυτό έγινε με την απαξίωση κάθε δημόσιου θεσμού που εξυπηρετούσε στο προηγούμενο φορντικό-κεϋνσιανό μοντέλο έναν πιο εξισωτικό τρόπο κοινωνικής αναπαραγωγής και με τη συνακόλουθη επέκταση της κε-

φαλαιακής συσσώρευσης²⁴ σε οικονομικές-κοινωνικές-γεωγραφικές περιοχές και σχέσεις που μπορούσαν άλλοτε να λειτουργούν με ένα αυξημένο επίπεδο αυτονομίας ως προς τον κυρίαρχο, καπιταλιστικό, τρόπο παραγωγής.

Ο νεοφιλελεύθερος μετασχηματισμός του ευρωπαϊκού εγχειρήματος γίνεται ορατός, αν εξετάσουμε τις εξελίξεις στους κύριους τομείς παρέμβασης της ΕΕ.²⁵ Έτσι, η διαμόρφωση της ενιαίας αγοράς δεν πήρε τη μορφή που ήθελε ο σοσιαλδημοκράτης Ντελόρ, με το όραμά του για ένα «ευρωπαϊκό μοντέλο κοινωνίας»,²⁶ δηλαδή μιας θετικής ολοκλήρωσης ή «προς τα πάνω» εναρμόνισης, όπου η προώθηση της επιχειρηματικότητας θα συμβάδιζε με την κοινωνική αλληλεγγύη, αλλά μιας αρνητικής ολοκλήρωσης ή «προς τα κάτω» εναρμόνισης σε έναν ελάχιστο κοινό παρονομαστή, όπου η φιλελευθεροποίηση της αγοράς και η είσοδος των νέων χωρών της Ανατολικής Ευρώπης απειλεί τις πιο προοδευτικές εργασιακές ρυθμίσεις των κρατών-μελών.²⁷ Η πολιτική για τον ανταγωνισμό, παρ' ότι στοχεύει στην καταπολέμηση των στρεβλώσεων της αγοράς που δημιουργούν τα τραστ και τα καρτέλ, αφενός δεν είναι αυτονόητο ότι διευκολύνει στην πράξη την είσοδο μικρότερων επιχειρήσεων στην αγορά (ούτε ότι αυξάνει την απασχόληση), αφετέρου προωθεί την ιδιωτικοποίηση των δημόσιων επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας (με αμφισβητούμενα αποτελέσματα ως προς την παροχή ποιοτικότερων ή φτηνότερων υπηρεσιών στους καταναλωτές). Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι ιδιώτες, που δεν επιβαρύνθηκαν με το αυξημένο κόστος των δημόσιων επενδύσεων κατά τη μεταπολεμική περίοδο και τη δημιουργία μεγάλων δικτύων υποδομών, γίνονται τώρα ιδιοκτήτες αυτών των επιχειρήσεων, οι οποίες δεν λειτουργούν πλέον με σκοπό το δημόσιο συμφέρον, δηλαδή την κοινωνική και γεωγραφική συνοχή, αλλά με σκοπό το ιδιωτικό κέρδος. Δεδομένου, μάλιστα, ότι οι βελτιωμένες συνθήκες απασχόλησης (συμπεριλαμβανομένης της θέσης των γυναικών και της ραγδαίας μείωσης των έμφυλων ανισοτήτων) στον δημόσιο τομέα επεκτείνονταν στη συνέχεια και στον ιδιωτικό τομέα, γίνεται τώρα εμφανής η αντιστροφή αυτής της σχέσης, με μεταφορά στο δημόσιο των χειρότερων συνθηκών εργασίας που επικρατούν στον ιδιωτικό τομέα.

Ωστόσο, το κατεξοχήν πεδίο κυριαρχίας και ηγεμονίας του νεοφιλελεύθερου σχεδίου στην πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αποτελούν οι πολιτικές για την Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ).²⁸ Τα περίφημα κριτήρια σύγκλισης (Μάαστριχτ 1992) που έπρεπε να εξασφαλίσουν όσες χώρες ήθελαν να ενταχθούν στη ζώνη του ευρώ (συμπεριλαμβανομένων των ορίων για το δημοσιονομικό έλλειμμα στο 3% και για το χρέος στο 60% του ΑΕΠ), το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης²⁹ καθώς και η πρόσφατη μετεξέλιξη του στο Σύμφωνο για το Ευρώ,³⁰ όπως και η λειτουργία της υπερ-ανεξάρτητης Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, συνιστούν ένα πλέγμα πο-

λιτικών που υποστηρίζουν πάνω απ' όλα τη νομισματική σταθερότητα και τη δημοσιονομική λιτότητα εις βάρος επεκτατικών πολιτικών που στοχεύουν στην πλήρη απασχόληση. Κι ενώ υποστηρίζεται ότι η εφαρμοσθείσα πολιτική θα οδηγήσει σε ανάπτυξη και νέες θέσεις εργασίας, το αποτέλεσμα στην ευρωζώνη είναι η ύφεση και η μεγάλη ανεργία.³¹ Ακόμα και πριν από την κρίση του 2008, οι περιοριστικές πολιτικές δεν επέτρεψαν στην οικονομία να μεγεθυνθεί και στην απασχόληση να αυξηθεί, όπως θα μπορούσε και θα έπρεπε προκειμένου το ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο να διατηρηθεί βιώσιμο.³² Πρέπει να τονίσουμε εδώ ότι η εμμονή στις περιοριστικές πολιτικές δεν είναι μια «δεοληψία» των Γερμανών, της ΕΚΤ ή των όποιων άλλων υποστηρικτών τους, όπως γράφεται ευρέως στον Τύπο, αλλά πρόκειται για το κατεξοχήν πολιτικό-ταξικό ζήτημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Η ηγεμονική μερίδα του ευρωπαϊκού κεφαλαίου έχει επιλέξει σε αυτή τη συγκυρία τη συγκεκριμένη στρατηγική (και βασικό φορέα υλοποίησής της την απομονωμένη από δημοκρατικές πιέσεις και έλεγχο ΕΚΤ), καθώς θεωρεί ότι έτσι εξυπηρετούνται τα συμφέροντά της καλύτερα. Αφενός, δηλαδή, δεν χρειάζεται στην παρούσα φάση τον πληθωρισμό για να γίνει ανταγωνιστική διεθνώς,³³ αφετέρου φοβάται ότι οι επεκτατικές πολιτικές, μαζί με τον πληθωρισμό, θα προκαλέσουν αυξημένες απαιτήσεις των εργαζομένων και, πιθανώς, μεγαλύτερους πραγματικούς μισθούς.³⁴

Η κυριαρχία της πολιτικής της λιτότητας στην πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης παίρνει τώρα νέες διαστάσεις, εξαιρετικά δεσμευτικές για τα κράτη- μέλη, καθώς η Συνθήκη για τη Σταθερότητα, το Συντονισμό και τη Διακυβέρνηση στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (γνωστή και ως το «Δημοσιονομικό Σύμφωνο»)³⁵ ορίζει ότι η υποχρέωση για ισοσκελισμένους προϋπολογισμούς και για χρέος στο 60% του ΑΕΠ θα αποτελέσει μέρος του νομικού οικοδομήματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και θα πρέπει να περάσει και στην εθνική νομοθεσία, κατά προτίμηση σε επίπεδο συνταγματικής ρύθμισης. Αυτό συρρικνώνει δραματικά το ήδη περιορισμένο εύρος κινήσεων που διαθέτουν τα εθνικά κράτη προκειμένου να ασκήσουν δημοσιονομική-κοινωνική πολιτική με στόχο την πλήρη απασχόληση και την κοινωνική προστασία και αλληλεγγύη, πρόβλημα που γίνεται ιδιαίτερα επικίνδυνο σε περιόδους ύφεσης και οικονομικής κρίσης.

Έτσι, λοιπόν, στην παρούσα φάση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η γνωστή «θεσμική ασυμμετρία» που παραδοσιακά υφίσταται στην ΕΕ μεταξύ της νομικά δεσμευτικής οικονομικής πολιτικής, η οποία έχει την πρωτοκαθεδρία, και της κοινωνικής πολιτικής, η οποία επιχειρήθηκε να ασκηθεί μετά το 1997 μέσω των νέων μορφών «κήπιας» διακυβέρνησης (ανοιχτή μέθοδος συντονισμού και ευρωπαϊκές στρατηγικές για την απασχόληση και την κοινωνική ένταξη), αντί να αμβλύνεται με μια προς τα πάνω εναρμό-

νιση των εργασιακών δικαιωμάτων και των συστημάτων κοινωνικής προστασίας, όπως θα ήταν επιθυμητό από τους υπέρμαχους της «κοινωνικής» Ευρώπης, οξύνεται. Κι ενώ η Στρατηγική της Λισαβόνας, όταν υιοθετήθηκε το 2000, χαιρετίστηκε ως το «Μάαστριχτ για το κοινωνικό κράτος»,³⁶ διότι πράγματι έδωσε έμφαση στις πολιτικές για την πλήρη απασχόληση και την κοινωνική προστασία και έθεσε συγκεκριμένους, ποσοτικοποιημένους στόχους για περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας σε μια οικονομία βιώσιμης ανάπτυξης, οι προσδοκίες που δημιούργησε μοιάζουν τώρα να διαψεύδονται. Καμία νομική δέσμευση για κοινωνικούς στόχους δεν υιοθετήθηκε και καμία ποινή δεν επιβάλλεται σε κράτος-μέλος λόγω υψηλού ποσοστού ανεργίας και φτώχειας, σε αντίθεση βέβαια με ό,τι συμβαίνει στην περίπτωση του δημοσιονομικού ελλείμματος ή άλλων οικονομικών στόχων.

Όψεις του θεσμικού οικοδομήματος της ΕΕ και κρίση νομιμοποίησης

Οι κυρίαρχες ή ηγεμονικές πολιτικές συνοδεύονται και από αντίστοιχες θεσμικές μορφές. Ο κοινωνικός και πολιτικός συσχετισμός δυνάμεων συμπυκνώνεται στο θεσμικό οικοδόμημα της ΕΕ και έτσι το δημοκρατικό έλλειμμα που παραδοσιακά ενυπήρχε, παρά τις προσπάθειες για την άμβλυνσή του με μια περιορισμένη ενδυνάμωση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και των θεσμών διαβούλευσης προκειμένου να ενισχυθεί η νομιμοποίηση των ευρωπαϊκών θεσμών, έχει οξυνθεί. Δεν είναι μόνο το ζήτημα της απαξίωσης της κοινοτικής μεθόδου και της πρωτοκαθεδρίας των συμφερόντων και επιδιώξεων της Γερμανίας κατά την περίοδο καγκελαρίας Μέρκελ ή και οι απροκάλυπτα νεο-αποικιακού τύπου σχέσεις που χαρακτηρίζουν την περίπτωση της Ελλάδας με τους δανειστές της. Είναι κυρίως οι διαμορφωμένες θεσμικές διευθετήσεις που έχουν απομακρύνει τα πεδία παραγωγής πολιτικής από τους πολίτες, υπό τη μέθοδο μάλιστα της «τεχνοκρατικοποίησης» της πολιτικής.³⁷ Η νομισματική πολιτική ασκείται από την πολύ κλειστή ελίτ των κεντρικών τραπεζιτών της ΕΚΤ, αλλά και στη δημοσιονομική πολιτική δεν υπάρχουν μεγάλα περιθώρια ευελιξίας, καθώς τα εθνικά κράτη πρέπει να ευθυγραμμιστούν με το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, κάτι που μετά τη νέα συνθήκη για το ευρώ προβλέπεται να γίνει με πολύ πιο αυστηρό τρόπο.

Σε αυτή τη μεταφορά πολιτικών εξουσιών από το εθνικό στο υπερεθνικό περιφερειακό (ΕΕ) επίπεδο, που απαλλάσσει από τον κοινωνικό έλεγχο και τη δημοκρατική λογοδοσία ζητήματα τα οποία παλιότερα αποτελούσαν ύλη τους,³⁸ έγκειται και η κρίση νομιμοποίησης της ΕΕ, η οποία στην παρούσα περίοδο τείνει να λάβει ανεξέλεγκτες διαστάσεις και να διαλύσει το ευρωπαϊκό οικοδόμημα. Όταν σε συνθήκες πρωτοφανούς οικονομικής ύφεσης το ευρωπαϊκό σύστημα διακυβέρνησης αφενός δεν προχωρά στην

πολιτική ενοποίηση, με πολιτικές αναδιανομής των πλεονασμάτων και στήριξης των αδύναμων περιφερειών, και αφετέρου αρνείται στους ευρωπαϊκούς λαούς (και σε μια εκλεγμένη κυβέρνηση ενός κράτους-μέλους που ενδεχομένως θα θελήσει να ακολουθήσει μια εναλλακτική πολιτική) να συζητήσουν και να εκφραστούν δημοκρατικά για θέματα όπως η αναγκαιότητα άσκησης επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής (σε αντίθεση με το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης), μείωσης των επιτοκίων, υποτίμησης του νομίσματος, κρατικής ενίσχυσης της εγχώριας βιομηχανίας (σε αντίθεση με το ευρωπαϊκό δίκαιο του ανταγωνισμού), τότε η κρίση νομιμοποίησης του νεοφιλελεύθερου ηγεμονικού σχεδίου συνοδεύεται από την αποτυχεματικότητα της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης και παίρνει διαστάσεις υπαρξιακού ζητήματος.

Οι ακολουθούμενες πολιτικές και οι θεσμικές αποκρυσταλλώσεις τους προκαλούν την αντίδραση των ευρωπαϊκών λαών και η διάσταση πολιτών και κυρίαρχων στρατηγικών έχει επανειλημμένα εκφραστεί με κατηγορηματικό τρόπο εκεί όπου τα ζητήματα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης τίθενται υπό την κρίση της λαϊκής βούλησης με άμεσες, ανοιχτές δημοκρατικές διαδικασίες. Και δεν είναι τυχαίο ότι οι λαοί των πιο αναπτυγμένων δημοκρατικών κοινωνικών κρατών είναι και οι πιο σκεπτικιστές απέναντι στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα. Θυμίζουμε ότι σε δημοψηφίσματα που έγιναν, οι Νορβηγοί απέρριψαν την προοπτική της εισόδου της χώρας τους τόσο στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα όσο και, μεταγενέστερα, στην Ευρωπαϊκή Ένωση· οι Δανοί καταψήφισαν τη Συνθήκη του Μάαστριχτ και αργότερα το ευρώ· οι Σουηδοί απέρριψαν την υιοθέτηση του ευρώ· οι Γάλλοι και οι Ολλανδοί καταψήφισαν το 2005 το Ευρωσύνταγμα (και έτσι ανεστάλη όλη η διαδικασία επικύρωσης στις χώρες που δεν είχαν ακόμα διεξαγάγει δημοψήφισμα),³⁹ ενώ το 2008 οι Ιρλανδοί καταψήφισαν τη μεταρρυθμιστική συνθήκη της Λισαβόνας. Βέβαια, με τον έναν (δομικές αλλαγές στην ευρωπαϊκή διακυβέρνηση) ή τον άλλον τρόπο (ό,τι επακολούθησε της πρότασης του έλληνα πρωθυπουργού Γ.Α. Παπανδρέου να διεξαχθεί δημοψήφισμα για τη νέα δανειακή σύμβαση), η πολιτική ελίτ, οι κυρίαρχες οικονομικές και κοινωνικές δυνάμεις και οι μηχανισμοί του ευρωπαϊκού οικοδομήματος κατάφεραν να ξεπεράσουν τις δυσκολίες και να προωθήσουν το δικό τους σχέδιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Ωστόσο, στην περίοδο της κρίσης χρέους και των πολιτικών χειρισμών της ευρωπαϊκής δεξιάς, είναι ξεκάθαρο ότι οι πολίτες της ΕΕ έχουν χάσει την εμπιστοσύνη τους στους ευρωπαϊκούς θεσμούς. Μεγάλες διαδηλώσεις κατά των πολιτικών λιτότητας εκδηλώνονται σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες· καθημερινά διαβάζουμε στον ευρωπαϊκό Τύπο αρνητικές για την ΕΕ μετρήσεις της κοινής γνώμης,⁴⁰ ενώ στο πιο πρόσφατο Ευρωβαρόμετρο,⁴¹ ο δείκτης εμπιστοσύνης των ευρωπαίων πολιτών στην ΕΕ έφτασε στο

31% (όταν την άνοξη του 2008 ήταν 50%), ο δείκτης θετικής εικόνας για την ΕΕ στο 30% (το φθινόπωρο του 2009 ήταν 48%) και αρνητικής εικόνας για την ΕΕ στο 29% (το φθινόπωρο του 2009 ήταν 15%). Το ποσοστό των Ευρωπαίων που υποστηρίζουν την ΟΝΕ και το ευρώ έπεσε στο 51% και όσων είναι κατά της ΟΝΕ ανέβηκε στο 42%. Μειώθηκε επίσης η εμπιστοσύνη στους τέσσερις βασικούς ευρωπαϊκούς θεσμούς: ως προς το Κοινοβούλιο στο 41% (από 50% το 2009), ως προς την Επιτροπή στο 36% (από 46%), ως προς το Συμβούλιο στο 33% (από 41%) και ως προς την ΕΚΤ στο 34% (από 44%).⁴² Γενικότερα, ο δείκτης εμπιστοσύνης έχει μειωθεί κατά 20 μονάδες από το 2007. Σήμερα λιγότερο από το ένα τρίτο των Ευρωπαίων πολιτών έχουν εμπιστοσύνη στην ΕΕ, ενώ η απόγνωση, η ανασφάλεια και η οργή κυριαρχούν στις απαντήσεις των Ελλήνων και των άλλων πολιτών του Νότου.⁴³

Αυτή η κρίση νομιμοποίησης, η οποία προέκυψε ως αποτέλεσμα της πολιτικών λιτότητας (που οδήγησαν σε μεγάλη ανεργία), της αυξημένης παρεμβατικότητας των ευρωπαϊκών οργάνων (που ενέτειναν το δημοκρατικό έλλειμμα) και των αποφάσεων που ελήφθησαν σε ορισμένες χώρες, όπως η Ελλάδα και η Ισπανία, εκτός κάθε πλαισίου κοινωνικού διαλόγου (με αποτέλεσμα των αποδυνάμωση των εργασιακών και κοινωνικών δικαιωμάτων), τονίζεται, μεταξύ άλλων, και στην ετήσια έκθεση για τον κοινωνικό απολογισμό της ΕΕ για το 2012, του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Παρατηρητηρίου (OSE) και του Ινστιτούτου των Ευρωπαϊκών Εργατικών Συνδικάτων (ETUI).⁴⁴

Είναι, όμως, η παρούσα κρίση νομιμοποίησης μόνο ζήτημα συσχετισμού των πολιτικών δυνάμεων; Αν υπάρξει αλλαγή και επικρατήσουν προοδευτικές δυνάμεις και οι «καλοί Ευρωπαίοι»⁴⁵, θα γίνουν τα πράγματα καλύτερα για την πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης; Μόνο εν μέρει και υπό την προϋπόθεση ότι αυτές οι προοδευτικές δυνάμεις θα επιχειρήσουν αλλαγές, εκτός από το περιεχόμενο της πολιτικής και στον τρόπο λειτουργίας του ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Ήδη, άλλωστε, η προεδρία του σοσιαλιστή Ολάντ στη Γαλλία, παρά τις προεκλογικές υποσχέσεις του, δεν επέφερε κάποια αλλαγή πλεύσης κι αυτό ήταν αναμενόμενο, καθώς το θεσμικό και δομικό εποικοδόμημα της ΕΕ των 28 διαφορετικών κρατών και κοινωνικών συστημάτων δεν επιτρέπει βολонταρισμούς (έστω και στην περίπτωση που υπήρχε πραγματικά η βούληση και σημειωνόταν σοβαρή προσπάθεια για προοδευτική αλλαγή). Στην πράξη, δημιουργούνται διλήμματα νομιμοποίησης-αποτελεσματικότητας που δεν είναι καθόλου εύκολο να προσεγγιστούν: κοινοί φορολογικοί συντελεστές, εναρμονισμένοι κανόνες για τις εργασιακές σχέσεις, ισορροπία μεταξύ εθνικών δημοσιονομικών πολιτικών και ευρωπαϊκής νομισματικής πολιτικής σε ένα περισσότερο κενύσιανό πλαίσιο μακροοικονομικής πολιτικής, έπειτα από αποφάσεις βασισμένες στην απλή πλειοψηφία (δηλαδή με πε-

ρισσότερο θετική ολοκλήρωση), θα έλυναν μεν προβλήματα, αλλά θα ήγειραν σοβαρότατα θέματα νομιμοποίησης της ΕΕ σε περίπτωση που οι πλειοψηφικές αποφάσεις της ΕΕ παραβίαζαν προτιμήσεις των κρατών-μελών για μεγάλα ζητήματα, όπως έχουν διαμορφωθεί μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες και συμφωνίες και έχουν αποτυπωθεί στο εθνικό δίκαιο.⁴⁶

Ο έγκριτος περί των ευρωπαϊκών θεμάτων καθηγητής Φριτς Σαρπφ (Fritz Scharpf), στη μελέτη του με τον εύγλωττο τίτλο «Η διπλή ασυμμετρία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ή πώς η ΕΕ δεν μπορεί να είναι μια κοινωνική οικονομία της αγοράς»,⁴⁷ δείχνει πώς οι θεσμικές ασυμμετρίες του ευρωπαϊκού οικοδομήματος υπονομεύουν τους δημοκρατικούς κοινωνικούς θεσμούς και τις δημόσιες πολιτικές των κοινωνικών κρατών του ηπειρωτικού και σκανδιναβικού μοντέλου, ενώ ταυτόχρονα εμποδίζουν προσπάθειες για τη δημιουργία αντίστοιχων θεσμών και πολιτικών σε επίπεδο ΕΕ. Οι ασυμμετρίες εκπορεύονται από την πρωτοκαθεδρία των μη άμεσα πολιτικών (που δεν εκλέγονται και δεν λογοδοτούν στους πολίτες) παικτών (Δικαστήριο της ΕΕ, Επιτροπή, ΕΚΤ), και ιδιαίτερα της δικαστικής εξουσίας έναντι της νομοθετικής και των πολιτικών-αντιπροσωπευτικών θεσμών. Με δεδομένο τον δυσκίνητο τρόπο λήψης των «κοινών αποφάσεων»⁴⁸ και την επιφυλακτικότητα των κρατών-μελών κατά τις πρώτες δεκαετίες της ευρωπαϊκής ενοποίησης να εγκαταλείψουν τους εθνικούς προστατευτικούς φραγμούς προς χάριν του ελεύθερου εμπορίου, μέσω της υιοθέτησης ευρωπαϊκής νομοθεσίας, ήταν το Δικαστήριο που με σειρά αποφάσεων του ανέλαβε να ερμηνεύσει τις ευρωπαϊκές συνθήκες και, κυρίως, τις ελευθερίες των ιδιωτών και επιχειρήσεων, και μάλιστα κατόρθωσε να καθιερώσει τις αρχές της «υπεροχής» έναντι του εθνικού δικαίου και της «άμεσης εφαρμογής» του ευρωπαϊκού δικαίου στην εθνική έννομη τάξη.⁴⁹ Η πρόωθηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης κυρίως μέσω των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου (αρνητική ολοκλήρωση) και όχι τόσο μέσω της νομοθεσίας (θετική ολοκλήρωση) είχε αποτέλεσμα την ασύμμετρη αντιπροσωπευση ισχυρών κοινωνικών ομάδων, οι οποίες έχουν την οικονομική και οργανωτική δύναμη να εκπροσωπήσουν τα συμφέροντά τους (που άπτονται των ελευθεριών μετακίνησης κεφαλαίου, προϊόντων και ανθρώπινου δυναμικού) και να ζητήσουν επανορθώσεις από το Δικαστήριο έναντι των εθνικών νόμων και ρυθμίσεων εις βάρος «λιγότερο κινητικών» πολιτών, επιχειρήσεων και συμφερόντων που επωφελούνται από τις καθιερωμένες εθνικές ρυθμίσεις. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το Δικαστήριο δεν προσεγγίζει τα δικαιώματα του ευρωπαίου πολίτη ως απορρέοντα από τη συλλογική-κοινωνική αυτοδιάθεση, με αποτέλεσμα να υπονομεύονται οι αξίες της κοινωνικής αλληλεγγύης και η κυρίαρχη δημοκρατική πολιτεία. Εφόσον το Δικαστήριο είναι υποχρεωμένο να αποφασίζει ερμηνεύοντας τις Συνθήκες,

δικαιώνοντας εκείνους τους διαδίκους που παραπονούνται για τους εθνικούς περιορισμούς στην κινητικότητα, την απελευθέρωση των αγορών και επαγγελμάτων ή στους κανόνες της μη διάκρισης, απορρυθμίζει εν τέλει τα εθνικά συστήματα κοινωνικής προστασίας, χωρίς να μπορεί να καθιερώσει κοινές αρχές ευρωπαϊκής πολιτικής για θέματα που δεν αποφασίζονται πια στο εθνικό επίπεδο ακριβώς λόγω της ισχύος των αποφάσεών του. Και αν υπάρξει η θέληση για επανορθωτική ρύθμιση μέσω νομοθεσίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο, τούτο είναι πολύ δύσκολο να επιτευχθεί, δεδομένων των μεγάλων απαιτήσεων συναίνεσης της ευρωπαϊκής νομοθεσίας και της σύγκρουσης συμφερόντων ανάμεσα στα ετερογενή κράτη-μέλη, οπότε η θεσμική ασυμμετρία της αρνητικής ολοκλήρωσης διά μέσου της δικαστικής οδού και της θετικής ολοκλήρωσης μέσω της νομοθεσίας «διπλασιάζεται». Βέβαια, μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1980 σημειώθηκε σημαντική ώθηση και στην παραγωγή ευρωπαϊκής νομοθεσίας, αλλά με τρόπο που να προάγεται η φιλελευθεροποίηση έναντι της κοινωνικής ρύθμισης και να ευνοούνται οι φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς έναντι των κοινωνικών οικονομιών της αγοράς.⁵⁰

Έτσι, λοιπόν, το Δικαστήριο αποτελεί βασικό εργαλείο για την εμβάθυνση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Το πρόβλημα είναι ότι, ενώ το Δικαστήριο λειτουργεί πλέον στην πράξη ως ένα συνταγματικό δικαστήριο αναφορικά με τη σχέση ΕΕ και κρατών-μελών, οι αποφάσεις που παίρνει – σε αντίθεση με τα συνταγματικά δικαστήρια των ομοσπονδιακών κρατών– δεν στοχεύουν στην αναγνώριση και προστασία μιας σταθερής ισορροπίας μεταξύ των εκπροσωπούμενων πολιτών και κοινωνικών ομάδων, των νομιμοποιητικών βάσεων και των λειτουργικών αναγκών των δύο διαφορετικών κυβερνητικών επιπέδων.⁵¹ Δεν λαμβάνονται, δηλαδή, υπόψη στον ευρωπαϊκό νόμο οι νόμιμες ανησυχίες του εθνικού και υποεθνικού-περιφερειακού επιπέδου. Αυτό συμβάλλει στη διεύρυνση του χάσματος μεταξύ των ελίτ που υποστηρίζουν την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και της κοινής γνώμης των κρατών-μελών,⁵² ιδιαίτερα έπειτα από σειρά αποφάσεων του Δικαστηρίου στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 2000, οι οποίες προκάλεσαν μεγάλες αντιδράσεις κομμάτων και εργατικών συνδικάτων, καθώς τις εξέλαβαν ως υπέρβαση εξουσίας της ΕΕ και ωμή παρέμβαση σε εθνικές νόρμες, θεσμούς και επιλογές για ζητήματα προεξάρχουσας πολιτικής σημασίας.⁵³

Για να εντάξουμε σε ένα ευρύτερο πλαίσιο τις επιμέρους όψεις των νεοφιλελεύθερων πολιτικών και των θεσμικών ιδιαιτεροτήτων της ΕΕ, τις οποίες θίξαμε παραπάνω, δεν μπορούμε παρά να κάνουμε τη συσχέτιση με τη θέση του Στήβεν Γκιλ (Stephen Gill), ο οποίος έχει χρησιμοποιήσει τον όρο «νέος συνταγματισμός» για να αναφερθεί στην προϊούσα θεσμοποίηση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών σε διεθνές επίπεδο.⁵⁴ Πρόκειται περί ενός

διεθνούς συστήματος διακυβέρνησης, το οποίο στοχεύει στον διαχωρισμό των οικονομικών πολιτικών από την ευρεία πολιτική λογοδοσία, στην απομόνωση δηλαδή των χώρων παραγωγής πολιτικής από τους πολίτες και τον δημοκρατικό έλεγχο, προκειμένου οι κυβερνήσεις να ανταποκρίνονται περισσότερο στις απαιτήσεις των δυνάμεων της αγοράς παρά στις λαϊκές-δημοκρατικές δυνάμεις και διαδικασίες. Ο νέος συνταγματισμός, κατά τον Γκιλ, είναι η πολιτική-νομική διάσταση ενός ευρύτερου πειθαρχικού νεοφιλελεύθερου λόγου που υποστηρίζει τις ελευθερίες των επενδυτών, τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, την ασφάλεια και την πειθαρχία στην αγορά τόσο του κράτους όσο και των εργαζομένων, ώστε να διασφαλίζεται η «αξιοπιστία» στα μάτια των ιδιωτών επενδυτών.

Πολιτική και κρίση νομιμοποίησης στην Ελλάδα του Μνημονίου: «Ευρωπαϊκή πορεία της χώρας ή χάος»

Με την κρίση που προέκυψε από το 2009 στην ευρωζώνη, έφτασε και η στιγμή της μεγάλης δοκιμασίας για τη νεοφιλελεύθερη πορεία της ΕΕ. Η Ελλάδα βρίσκεται στο μάτι του κυκλώνα της κρίσης χρέους, δημοσιονομικών ελλειμμάτων και ανταγωνιστικότητας, και οι πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις στη χώρα επηρεάζουν στο μέγιστο βαθμό το ευρωπαϊκό και διεθνές περιβάλλον. Ο συνδυασμός ενδογενών (ελληνικό μοντέλο συσσώρευσης και πολιτικό σύστημα) και εξωγενών (ευρωπαϊκές οικονομικές δομές και πολιτικές παρεμβάσεις) παραγόντων, που δημιούργησαν ένα εκρηκτικό μείγμα επιδείνωσης των προβλημάτων, καθώς και η αναλυτική αναφορά στη δράση των πολιτικών, κοινωνικών και διεθνών παικτών ως προς την αντιμετώπιση της κρίσης ξεφεύγουν των ορίων αυτής της εργασίας· οφείλουμε όμως να θίξουμε, έστω επιγραμματικά, ορισμένες πλευρές του νέου πολιτικού σκηνικού και της κρίσης νομιμοποίησης που έχει αναμφισβήτητα διαμορφωθεί ως αποτέλεσμα των πολιτικών του Μνημονίου Συνεργασίας και των αναθεωρήσεών του μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Τρόικας, την οποία συναποτελούν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η ΕΚΤ και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ). Κι αυτό γιατί, όπως πολλοί πολιτικοί και αναλυτές σωστά επισημαίνουν, η Ελλάδα του Μνημονίου χρησιμοποιείται εν είδει πειραματόζωου, προκειμένου να διαπιστωθεί ο βαθμός αντοχής μιας ευρωπαϊκής κοινωνίας στις πολιτικές λιτότητας.

Δεν χωρά αμφιβολία ότι τα περιεχόμενα του Μνημονίου και των αναθεωρήσεών του συνιστούν ένα σύνολο μέτρων και πολιτικών πρωτίστως νεοφιλελεύθερων, όπως τα ορίσαμε παραπάνω.⁵⁵ Μάλιστα, πολιτικές που υπονομεύουν τις συλλογικές διαπραγματεύσεις και συμβάσεις εργασίας και μειώνουν τους μισθούς του ιδιωτικού τομέα με νομοθετικές ρυθμίσεις ή υπουργικές αποφάσεις, χωρίς τη συναίνεση των κοινωνικών εταίρων,⁵⁶ καταστρατηγούν κάθε έννοια του ευρωπαϊκού κοινωνικού κεκτημένου και

θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να περάσουν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Και, πράγματι, ήταν τόσο μεγάλη, ευρεία και σφοδρή η επίθεση που δέχτηκαν τα εισοδήματα, τα δικαιώματα και οι προοπτικές των εργαζομένων,⁵⁷ των συνταξιούχων, των μικροαστικών στρωμάτων και της νεολαίας, που ήταν αναπόφευκτο να επισυμβούν ραγδαίες αλλαγές και ρευστοποιήσεις στο πολιτικό σκηνικό που ίσχυε από τη Μεταπολίτευση. Πλέον, μετά τον Εθνικό Δικασμό και τον Εμφύλιο, το Μνημόνιο αποτελεί τη νέα κυρίαρχη (αλλά όχι τη μόνη) διαιρετική τομή στην Ελλάδα και τα πολιτικά κόμματα εύλογα χωρίζονται σε μνημονιακά και αντιμνημονιακά.⁵⁸

Όπως φαίνεται από τις τοποθετήσεις των κοινωνικών εταίρων και των επαγγελματικών οργανώσεων, υπέρ του Μνημονίου τάσσονται εκείνες οι κοινωνικές δυνάμεις που θεωρούν ότι είναι κατάλληλα εξοπλισμένες και μπορούν να τα βγάλουν πέρα ή ακόμα και να κερδίσουν στον σκληρό κόσμο του διεθνούς ανταγωνισμού. Η ίδια η αστική τάξη εμφανίζεται διαιρεμένη, καθώς μόνο το μεγάλο, εξωστρεφές, βιομηχανικό κεφάλαιο (ΣΕΒ) υποστηρίζει τις εφαρμοσθείσες πολιτικές. Το μικρό κεφάλαιο που απευθύνεται στην εγχώρια ζήτηση, οι έμποροι και βιοτέχνες (ΕΣΕΕ και ΓΣΕΒΕΕ), δηλώνουν αντίθετοι με τις πολιτικές λιτότητας. Κατά του Μνημονίου τάσσονται οι μισθωτοί του ιδιωτικού (ΓΣΕΕ) και δημόσιου (ΑΔΕΔΥ) τομέα, οι συνταξιούχοι και τα λαϊκά στρώματα, που πλήττονται βάρυνα από τη λιτότητα, βιώνουν την πραγματική, καθημερινή υποβάθμιση του επιπέδου ζωής τους, ενώ παράλληλα υφίστανται και λεκτική βία, καθώς συχνά κατηγορούνται (ιδιαίτερα οι δημόσιοι υπάλληλοι) ότι οι ίδιοι φταίνε, διότι αυτοί προκάλεσαν τη δημοσιονομική κρίση και το χρέος και γι' αυτό πρέπει να υποστούν τις συνέπειες. Αντίθετα με το Μνημόνιο, αλλά αναγκαστικά με έναν μη ευθύ πολιτικό τρόπο, μπορεί να εμφανίζονται και τα κοινωνικά στρώματα που είχαν ευνοηθεί από τις ιδιομορφίες του ελληνικού καθεστώτος συσσώρευσης και αναπαραγωγής (συντελεστές της οικονομίας της διαφθοράς και της μαύρης οικονομίας, πελάτες του πολιτικού συστήματος).⁵⁹

Οι κοινωνικές συγκρούσεις, που ολοένα οξύνονται, δεν έχουν να κάνουν μόνο με τα οικονομικά συμφέροντα και την αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων. Διεξάγεται -όχι επί ίσοις όροις- ένας πολιτικός-ιδεολογικός αγώνας, στον οποίο οι υποστηρικτές του Μνημονίου (πολιτικοί των αστικών κομμάτων, δημοσιογράφοι των μεγάλων ιδιωτικών μέσων επικοινωνίας, ορισμένοι καθηγητές πανεπιστημίου, επιφανή μέλη της αστικής τάξης, εκπρόσωποι των «δυναμικών μεσοστρωμάτων»), ούτε λίγο ούτε πολύ, κατηγορούν τους αντιπάλους τους ότι είναι λαϊκιστές, συντηρητικοί, φοβικοί, εθνικιστές, ανορθολογικοί, ενίοτε και θρησκοθήπτοι, ενώ οι ίδιοι υποτίθεται ότι πρεσβεύουν την πίστη στην πρόοδο, την ευρωπαϊκή προοπτική, τον εκσυγχρονισμό, τον ορθολογισμό και τον ρεαλισμό, καθώς

επαναλαμβάνουν κυνικά το θατσερικό σύνθημα «ΤΙΝΑ». Δεν υπάρχει, δηλαδή, εναλλακτική λύση στις επιβαλλόμενες νεοφιλελεύθερες πολιτικές, παρά μόνο το χάος και μια τριτοκοσμική Ελλάδα, αν το ζητούμενο και το επιθυμητό είναι η ευρωπαϊκή πορεία της χώρας και η παραμονή της στην ευρωζώνη.

Η αντίπαλη πλευρά δεν έχει ενιαία πολιτική εκπροσώπηση ή ιδεολογική έκφραση. Η πολιτική έκφραση εκτείνεται σε όλο το πολιτικό φάσμα, από την άκρα αριστερά μέχρι την άκρα δεξιά, και αυτό γιατί η δημοσιονομική κρίση και οι πολιτικές του Μνημονίου έχουν προκαλέσει τεράστια ρήγματα στην κοινωνική συνοχή και την πολιτική εκπροσώπηση. Μετά την οξεία σύγκρουση της ηγεσίας της σοσιαλδημοκρατικής παράταξης (ΠΑΣΟΚ) με τις κοινωνικές δυνάμεις που παραδοσιακά τη στήριζαν, δημιουργήθηκε ένα πρωτοφανές στη Μεταπολίτευση κενό εκπροσώπησης, το οποίο αναζητά την πολιτική κάλυψή του. Η συντηρητική παράταξη (ΝΔ) αύξησε την επιρροή της κατά την περίοδο που είχε αντιμνημονιακό προφίλ, αλλά στη συνέχεια έκανε στροφή υπέρ του Μνημονίου και σημείωσε μεγάλες απώλειες από το κομμάτι της «λαϊκής δεξιάς». Η αριστερά -η οποία είναι στο σύνολό της αντιμνημονιακή- μπορεί να ωφελήθηκε από τις δυνάμεις που έφυγαν από το ΠΑΣΟΚ, αλλά εξακολουθεί να παραμένει διαιρεμένη και, παρά τα εκλογικά κέρδη των επιμέρους αριστερών κομμάτων, δεν συσπειρώνεται στη βάση ενός μίνιμουμ προγράμματος, το οποίο θα μπορούσε να προσφέρει μια πειστική εναλλακτική πρόταση εξουσίας (όπως ήταν το ΠΑΣΟΚ το 1980). Η άκρα δεξιά επίσης επωφελείται, όπως γίνεται συχνά σε τέτοιες ιστορικές περιόδους με κρίσεις εκπροσώπησης, καθώς η κοινωνική της βάση αποτελείται από λαϊκά στρώματα, τα οποία βρίσκονται αντιμέτωπα με ραγδαία υποβάθμιση του επιπέδου ζωής τους λόγω της οικονομικής κρίσης αλλά και του μεταναστευτικού προβλήματος.

Θα μπορούσαμε να διακρίνουμε δύο τάσεις σε αυτούς που αντιμάχονται το Μνημόνιο: εκείνους που προβάλλουν κυρίως επιχειρήματα κατάλυσης της εθνικής κυριαρχίας από την ευρωπαϊκή παρέμβαση και εκείνους που τονίζουν περισσότερο το οικονομικοκοινωνικό περιεχόμενο της αντίθεσής τους στις επιβαλλόμενες από την ΕΕ πολιτικές λιτότητας, τις οποίες θεωρούν και άδικες και αναποτελεσματικές. Βέβαια, τα δύο αυτά κεντρικά επιχειρήματα συνδέονται στενά μεταξύ τους, ταυτόχρονα όμως διατηρούν τη σχετική αυτονομία τους. Και εδώ παίζεται το παιχνίδι της ηγεμονίας, καθώς μια επιτυχημένη συνάρθρωσή τους από έναν φορέα (ή συνασπισμό φορέων) σε ένα πειστικό εναλλακτικό πολιτικό πρόγραμμα με ισχυρή κοινωνική βάση θα του έδινε και σημαντικό πλεονέκτημα στον πολιτικό και ιδεολογικό αγώνα.⁶⁰ Από την άλλη πλευρά, οι πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις που υποστηρίζουν το Μνημόνιο μπορούν και επιβιώνουν, παρά τα σκληρά μέτρα που έχουν λάβει, κυρίως λόγω της γερά εδραιωμένης ιδεολογικής ηγεμονίας

που ασκεί στην ελληνική κοινωνία η υπόθεση της συμμετοχής της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την ευρωζώνη. Ελλείπει πειστικών προτάσεων και λύσεων (όπως ότι οι πολιτικές λιτότητας καταφέρνουν να μειώσουν με λογικό τρόπο το έλλειμμα και το χρέος ή να βελτιώσουν την ανταγωνιστικότητα και να προσελκύσουν επενδύσεις),⁶¹ αφού κι οι ίδιοι οι αρχιτέκτονες του Μνημονίου παραδέχονται τα σοβαρά λάθη τους (δηλώσεις του επικεφαλής οικονομολόγου του ΔΝΤ Ολιβιέ Μπλανσάρ (Olivier Blanchard), το μόνο επιχείρημα που προβάλλουν είναι ότι, αν δεν ακολουθηθεί ο δρόμος του Μνημονίου, η Ελλάδα θα αναγκαστεί να φύγει από τη ζώνη του ευρώ, γεγονός που θα επιφέρει ολέθριες συνέπειες στην ελληνική οικονομία και κοινωνία. Μπορεί, πράγματι, η έξοδος από το ευρώ να μην είναι καλή εξέλιξη για τη χώρα (το καλύτερο και ευκαίριο θα ήταν η αλλαγή του τρόπου λειτουργίας της ΟΝΕ και η ανακύκλωση πλεονασμάτων υπό μορφή επενδύσεων),⁶² αυτό όμως δεν αναιρεί το γεγονός ότι έτσι τίθεται ένα εκβιαστικό δίλημμα και καλλιεργείται ο φόβος στους πολίτες. Και, όντως, αυτός ο φόβος και ο έντονος προβληματισμός διαπερνούν μεγάλο μέρος της δοκιμαζόμενης ελληνικής κοινωνίας (η οποία ήταν, κατά το προηγούμενο διάστημα των υψηλών ρυθμών μεγέθυνσης και του φτηνού χρήματος, πολύ περισσότερο από άλλους Ευρωπαίους, αναφανδόν υπέρ της ΟΝΕ και του ευρώ). Οι πολίτες υπομένουν βαριές θυσίες μόνο και μόνο για να παραμείνουν στο ευρώ⁶³ και μεγάλο μέρος των αντιμνημονιακών πολιτικών δυνάμεων βρίσκεται στην αντιφατική θέση να είναι και κατά του Μνημονίου (που επιβλήθηκε από την ΕΕ) αλλά και υπέρ της συμμετοχής στην ευρωζώνη.

Δεν θα εμπλακούμε εδώ σε μια συζήτηση για τα οφέλη ή τα προβλήματα που μπορεί να ανακύπτουν για μια περιφερειακή χώρα, όπως η Ελλάδα, από τη συμμετοχή στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση.⁶⁴ Από τη μια πλευρά, αναγνωρίζουμε ότι υπήρξαν σημαντικά οφέλη κατά τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του ευρώ, όπως η εύκολη πρόσβαση στη ρευστότητα, τα οποία όμως δεν αξιοποιήθηκαν με τον δέοντα τρόπο την περίοδο της οικονομικής ανάπτυξης, ακριβώς γιατί το ελληνικό κράτος και το ελληνικό πολιτικό σύστημα στάθηκαν ανίκανα να αυτονομηθούν, ως ένα βαθμό, από τα άμεσα συμφέροντα των κοινωνικών δυνάμεων που εξέφραζαν,⁶⁵ προκειμένου να εξασφαλίσουν τη μακροπρόθεσμη κοινωνική αναπαραγωγή εντός ενός νέου, πιο ισορροπημένου και ανταγωνιστικού αναπτυξιακού πλαισίου. Γι' αυτό και η κρίση νομιμοποίησης αφορά εξίσου το ελληνικό πολιτικό σύστημα και την ΕΕ. Και το πιο σημαντικό που πρέπει να τονίσουμε είναι ότι η συμμετοχή στην ευρωζώνη και την ΕΕ γενικότερα δεν αφορά μόνο στενά οικονομικά ζητήματα: το ζητούμενο είναι η μακροπρόθεσμη κοινωνική αναπαραγωγή υπό την κυριαρχία του κεφαλαίου και αυτό που δεν μπόρεσε να κάνει το ελληνικό κράτος επί σειρά ετών αναλαμβάνει,

μέσω του Μνημονίου, να το κάνει η ΕΕ, ενώ παράλληλα στις επιδιώξεις της Ελλάδας για συμμετοχή στην ΕΕ και τις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης υπεισέρχονται αυτόνομοι γεωπολιτικοί αλλά και πολιτισμικοί παράγοντες (σχέσεις με Τουρκία, Βαλκάνια κτλ.). Από την άλλη πλευρά, δεν μπορεί να αγνοήσει κανείς ότι ο καταμερισμός εργασίας εντός της ΕΕ δεν ωφέλησε την Ελλάδα (και τις άλλες χώρες του Νότου), καθώς απαξιώθηκε ο δευτερογενής και πρωτογενής τομέας και η προτεραιότητα που δόθηκε στον τουρισμό, στις κατασκευές και τις υπηρεσίες δεν συνδέθηκε με την αξιοποίηση ειδικευμένης εργασίας και την παραγωγή προϊόντων υψηλής ποιότητας, προστιθέμενης αξίας και ανταγωνιστικότητας στις διεθνείς αγορές, και είχε αποτέλεσμα τη δημιουργία διδυμων ελλειμμάτων στα δημόσια οικονομικά (δημόσιο έλλειμμα και χρέος) και στις εξωτερικές συναλλαγές της χώρας (έλλειμμα εμπορικού ισοζυγίου).⁶⁶

Αυτό, ωστόσο, που θέλουμε να θίξουμε είναι ότι, στον όποιο διάλογο γίνεται, υπερισχύουν ιδεολογικά στοιχεία που δεν βασίζονται σε τεκμηριωμένες υποθέσεις εργασίας. Για παράδειγμα, δεν προκύπτει από πουθενά ότι μια μικρή χώρα θα υποβαθμιστεί οικονομικά αν δεν συμμετάσχει στην ΟΝΕ και παραδώσει έτσι όλα τα εργαλεία νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής στην ΕΕ. Απεναντίας, είναι ευρέως αποδεκτό στη βιβλιογραφία ότι τα «μικρά» και «μεσαία» κράτη (π.χ. Δανία, Νορβηγία, Σουηδία, Ελβετία), καθώς και οι περιφέρειες και οι πόλεις, μπορούν να διαθέτουν την πολυπόθητη κοινωνική συνοχή και αλληλεγγύη και την κατάλληλη ευελιξία, ώστε να αντεπεξέρχονται καλύτερα στις προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης απ' ό,τι τα μεγάλα ετερογενή κράτη, τα οποία άλλωστε γι' αυτόν το λόγο στρέφονται σε αποκεντρωμένα συστήματα διακυβέρνησης.⁶⁷ Αυτό, όμως, προϋποθέτει μια ευρύτατη κοινωνική συμφωνία, με αμοιβαίες υποχωρήσεις και συμβιβασμούς, και την άσκηση δημόσιων πολιτικών (από ένα επιτελικό κεντρικό κράτος και μια αξιόπιστη περιφερειακή και τοπική αυτοδιοίκηση) που θα βασίζονται και θα ενδυναμώνουν τις ενδογενείς παραγωγικές δυνάμεις⁶⁸ και όχι την παραδοσιακή προσέγγιση «όλα για το κεφάλαιο», όπου το εθνικό κράτος ή μια περιφέρεια επιχειρεί να ανταποκριθεί στον εκβιασμό του διεθνοποιημένου κεφαλαίου και να πάρει μέρος σε «καλλιστεία τόπων», με προσπάθεια για προσέλκυση ιδιωτικών επενδύσεων απ' έξω, ιδιαίτερα των μεγάλων επιχειρήσεων, ανεξαρτήτως κλάδου παραγωγής, μέσω αμφισβητούμενων κινήτρων, φοροαπαλλαγών, απορύθμισης εργασιακών σχέσεων και κατασκευής μεγάλων έργων. Με αυτή τη συντηρητική λογική που διατρέχει τις κυβερνητικές πολιτικές των μνημονιακών κομμάτων (π.χ. προτεραιότητα στην εξασφάλιση των συμφερόντων των ξένων δανειστών έναντι του ελληνικού λαού και της κοινωνικής συνοχής, νόμος για fast track επενδύσεις προσανατολισμένες μόνο στους μεγάλους ξένους επενδυτές, τα-

ξίδια και δηλώσεις κυβερνητικών στελεχών στο Κατάρ και στην Κίνα κ.ο.κ.), ακόμα και αν σημειωθούν κάποιες επενδύσεις, μπορεί να αυξήσουν κατά τι τις θέσεις εργασίας, αλλά είναι πολύ πιθανό να είναι αποκομμένες από τον κοινωνικό ιστό και, τελικά, να μη συνεισφέρουν θετικά στην ευημερία του τόπου που τις φιλοξενούν και τη βιώσιμη ανάπτυξη (όπως αποδεικνύεται από τις περιπτώσεις λειτουργίας των Ειδικών Οικονομικών Ζωνών).

Σε κάθε περίπτωση, παρά τη συντονισμένη και πολυμέτωπη επίθεση των εγχώριων και εξωτερικών κυρίαρχων δυνάμεων στους εργαζομένους και τον ελληνικό λαό, η διαχείριση της κρίσης χρέους και ελλειμμάτων με βάση τις πολιτικές του Μνημονίου οδήγησε σε τεράστια κρίση νομιμοποίησης της ευρωπαϊκής τάξης πραγμάτων και του ελληνικού αστικού κράτους, το οποίο, για να συμμορφωθεί με τις απαιτήσεις της Τρόικας, λειτουργεί με υπέρμετρη ενίσχυση και αυτονομία της εκτελεστικής εξουσίας έναντι των κοινωνικών συμφωνιών και αιτημάτων, με υποβάθμιση θεσμών, όπως το κοινοβούλιο και η τοπική αυτοδιοίκηση, και κατάργηση οργανισμών, όπως η δημόσια ραδιοτηλεόραση. Η κρίση νομιμοποίησης ήταν ορατή όχι μόνο κατά την πρώτη περίοδο εφαρμογής του Μνημονίου, με τις συνεχείς διαδηλώσεις, συγκρούσεις και απεργίες, το κίνημα των Αγανακτισμένων, τις δημόσιες αποδοκιμασίες πολιτικών προσώπων, τις απαγορευμένες για τον κόσμο παρελάσεις και τις αυτοκτονίες, αλλά και κατά την τρέχουσα περίοδο, όπου φαίνεται να επικρατεί η κοινωνική απελπισία, η απογοήτευση, η χαλάρωση της κομματικής ταύτισης και η απόσυρση των πολιτών από την πολιτική. Το αποτέλεσμα της κρίσης νομιμοποίησης στο πολιτικό σύστημα είναι η κατάρρευση του παγιωμένου, εδώ και τριάντα χρόνια, δικομματισμού και των μνημονιακών κομμάτων, η μετάβαση σε έναν «πολωμένο πολυκομματισμό» που προέκυψε από τις εκλογές του 2012,⁶⁹ η ηχηρή εμφάνιση των αντιθεσμικών, αντιευρωπαϊκών, ρατσιστικών, νεοναζιστικών-ακροδεξιών δυνάμεων, δια μέσου του μορφώματος της Χρυσής Αυγής, και βέβαια, η ραγδαία άνοδος της αντιμνημονιακής αριστεράς, με τον ΣΥΡΙΖΑ-ΕΚΜ να αναλαμβάνει την κεντρική θέση στην εκπροσώπηση των εργατικών και λαϊκών στρωμάτων, που κατά το παρελθόν εκφράζονταν σε μεγάλο βαθμό από το ΠΑΣΟΚ, και να διεκδικεί πλέον με αξιώσεις την κυβερνητική εξουσία. Και τα γεγονότα στην Ελλάδα (όπως και τα αντίστοιχα σε άλλες χώρες) έχουν αντίκτυπο σε όλη την Ευρώπη και τη Δύση, υποβοηθούν και διαμορφώνουν τις δυνάμεις της αντίστασης στις εφαρμοζόμενες ευρωπαϊκές πολιτικές και έτσι επηρεάζουν τις τελευταίες.

Συμπεράσματα

Η κρίση νομιμοποίησης απορρέει καταρχάς από το γεγονός ότι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση δεν αποτελεί πια μια ιδεατή προσδοκία αλλά μια πραγματικότητα, νομική και υλική,

την οποία, ενώ αισθάνονται καθημερινά οι πολίτες στην οικονομική, κοινωνική και προσωπική τους ζωή, συνειδητοποιούν ότι δεν δύνανται να την επηρεάσουν στον ίδιο βαθμό που μπορούσαν με την πολιτική εντός του έθνους-κράτους.⁷⁰ Εκτός από το γνωστό δημοκρατικό έλλειμμα, οι πολιτικές αντιμετώπισης της πρωτόγνωρης κρίσης στην ευρωζώνη, οι οποίες υπήρξαν κοντόφθαλμες, βραδυκίνητες, άστοχες, αναποτελεσματικές και διχαστικές, συνέβαλαν σε μια άκρως προβληματική πορεία της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης. Έτσι, το «γεωγραφικό» πλεονέκτημα που απέκτησε το κεφάλαιο με την υπερεθνική «υπερπήδηση κλίμακας»,⁷¹ δηλαδή την ελευθερία κινήσεων σε μια κλίμακα άλλη από αυτή του έθνους-κράτους, την οποία μπορεί να διαχειριστεί καλύτερα, κινδυνεύει να μετριασθεί ή και ενδεχομένως να απολεσθεί. Ταυτόχρονα, το ηγεμονικό νεοφιλελεύθερο εγχείρημα απονομιμοποιείται και αδυνατεί να διαμορφώσει πλειοψηφικές κοινωνικές συμμαχίες, καθώς αυξάνει ραγδαία τις ανισότητες και αντιθέσεις και δεν οδηγεί τουλάχιστον τα 2/3 της κοινωνίας στην ευημερία αλλά στην υποβάθμιση και τη φτώχεια. Ήδη, στην Ευρώπη και σε όλο τον κόσμο, οι αντιδράσεις είναι ισχυρές όχι μόνο από την πλευρά των εργαζομένων αλλά και των ίδιων των πιο πεφωτισμένων εκπροσώπων των κυρίαρχων δυνάμεων –βλ. δηλώσεις του δισεκατομμυριούχου Γουόρεν Μπάφετ (Warren Buffett)–, οι οποίοι προτίθενται να θυσιάσουν κάποια άμεσα συμφέροντά τους προκειμένου να εξισορροπηθούν μέχρι ενός σημείου οι μεγάλες ανισότητες που έχουν προκύψει από την επιβολή των νεοφιλελεύθερων πολιτικών και να εξασφαλιστεί έτσι η μακροπρόθεσμη κυριαρχία τους. Η ήττα του Σαρκοζί στη Γαλλία και του Μόντι στην Ιταλία, η ισχυροποίηση των αντιμνημονιακών δυνάμεων στην Ελλάδα, η λαϊκή δυσανεμία και τα προβλήματα που βαθαίνουν στις άλλες χώρες, οι οποίες βρίσκονται υπό την επιτήρηση της Τρόικας (Ιρλανδία, Πορτογαλία, Κύπρος) και σε όσες βρίσκονται στον προθάλαμο των ευρωπαϊκών μηχανισμών στήριξης, αναγκαζόμενες από την ΕΕ να εφαρμόζουν πολιτικές λιτότητας (Ισπανία, Ιταλία), αλλά και σε όλες τις χώρες της ευρωζώνης που ηθελημένα ακολουθούν τη νεοφιλελεύθερη ορθοδοξία (π.χ. κατάρρευση της προηγούμενης κυβέρνησης στην Ολλανδία λόγω της απροθυμίας επιβολής μέτρων λιτότητας),⁷² η άνοδος της ευρωπαϊκής αριστεράς, καθώς και η αυξημένη επιρροή των ευρωσκεπτικιστών, που συνδυάζεται με την άνοδο της ακροδεξιάς, της ξενοφοβίας και του εθνικισμού, είναι γεγονότα που αποδεικνύουν ότι η πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης με νεοφιλελεύθερο περιεχόμενο οδηγείται σε αδιέξοδο. Η στάση που θα κρατήσει η Γερμανία είναι, βέβαια, καθοριστική για τη συνέχιση αυτής της πολιτικής και, επομένως, για το μέλλον της ευρωζώνης και της ΕΕ, ωστόσο μια τροποποίηση ή αλλαγή του υποδείγματος είναι πιθανή. Με δεδομένο ότι ο νεοφιλελευθερισμός και η πολιτική λιτότητας βασίζονται σε ένα

ηγεμονικό σχέδιο του τύπου των «δύο εθνών», δηλαδή στόχευση σε μια περιορισμένη ηγεμονία που ενδιαφέρεται να κινητοποιήσει την υποστήριξη σημαντικών κομματιών του πληθυσμού και να περάσει τα κόστη του εγχειρήματος σε άλλα κομμάτια, το πέρασμα σε μια στρατηγική «ενός έθνους», δηλαδή στόχευση σε μια εκτεταμένη ηγεμονία όπου επιχειρείται η κινητοποίηση της υποστήριξης όλου του πληθυσμού μέσω υλικών παραχωρήσεων και συμβολικών ανταμοιβών,⁷³ αποτελεί μια διέξοδο για το συνασπισμό εξουσίας. Όμως, ο συσχετισμός δυνάμεων, οι θεσμικές αποκρυσταλλώσεις του στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα και στα έθνη-κράτη, και ο τρόπος λειτουργίας της νέας οικονομίας δεν επιτρέπουν την επιστροφή σε μια ευρεία ηγεμονία, χαρακτηριστική του φορντικού-κεϋνσιανού κράτους. Όπως έχουν σήμερα τα πράγματα, με τη γενικευμένη αποδοχή των πολιτικών της ιδιωτικοποίησης και τον λόγο περί ανταγωνιστικότητας, καμία από τις μεγάλες καθιερωμένες πολιτικές δυνάμεις δεν διανοείται να βάλει στην ατζέντα θέματα όπως η κοινωνικοποίηση ορισμένων οικονομικών κλάδων, ενώ, αν εξετάσουμε τα διαφορετικά κοινωνικά μοντέλα, τις πάλαι ποτέ ποικιλίες του καπιταλισμού, συμπεραίνουμε ότι έχουν ουσιαστικά μετεξελιχθεί σε ποικιλίες του νεοφιλελευθερισμού.

Το εύρος των πολιτικών-στρατηγικών εγχειρημάτων που μπορούν να αναπτυχθούν ή/και να κυριαρχήσουν εκτείνεται, σύμφωνα με την ορολογία του Γκράμσι, από μια περιεκτική ηγεμονία, κατά την οποία υφίσταται ενεργός λαϊκή συμμετοχή και συγκατάθεση στο ηγεμονικό εγχείρημα, σε διάφορες μορφές «παθητικής επανάστασης» (από έναν «πόλεμο θέσεων», ο οποίος ενσωματώνει –αλλά όχι με οργανικό τρόπο– στο ηγεμονικό εγχείρημα ορισμένα λαϊκά συμφέροντα και αιτήματα, εξουδετερώνοντας την ανατρεπτική τους δυναμική, μέχρι την εκτεταμένη χρήση βίας, απάτης και διαφθοράς), έως και έναν ανοιχτό «πόλεμο κινήσεων», ο οποίος σηματοδοτεί πάντα μια κρίση ηγεμονίας, όπου ένα κράτος έκτακτης ανάγκης εναντίον των λαϊκών μαζών και των πολιτικών τους οργανώσεων εμφανίζεται, εδραιώνεται και μεσολαβεί μέχρι την έλευση ενός πιο ομαλού καθεστώτος πολιτικής κυριαρχίας.⁷⁴ Αυτά, όμως, είναι πιθανά σενάρια του έργου που θα εκτυλιχθεί προσεχώς στο δύσκολο γεωγραφικό και πολιτικό τοπίο της Ευρώπης.

Έχοντας εστιάσει σε μία, αν και εξόχως σημαντική, όψη της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, τον νεοφιλελευθερισμό και τα προβλήματα που θέτει στο ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο και στη λειτουργία της δημοκρατίας, να υπογραμμίσουμε κλείνοντας ότι υπάρχουν και άλλες διαστάσεις που συνθέτουν την Ευρωπαϊκή Ένωση. Προοδευτικές ρυθμίσεις, πιο προωθημένες από αυτές του μέσου όρου των κρατών-μελών, περιλαμβάνει η ευρωπαϊκή νομοθεσία για το περιβάλλον, την υγεία, την προστασία των καταναλωτών, την ισότητα των φύλων, τη μεταχείριση των ζώων, ενώ

πολλοί ευρωπαίοι δίκαιως υποστηρίζουν ακόμα ότι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση συνιστά ένα ανάχωμα στο αμερικανικό μοντέλο της πλήρους απορρύθμισης των αγορών, μια φιλειρηνική προσέγγιση των διεθνών σχέσεων και μια εν γένει ενίσχυση του δυνάμεων του πολιτισμού και του ουμανισμού.⁷⁵ Το ευρωπαϊκό νεοφιλελεύθερο εγχείρημα κατέστη ηγεμονικό γιατί κατάφερε να συναρθρώσει και να προωθήσει με τον δικό του τρόπο και αυτές τις διαστάσεις. Κατά ανάλογο τρόπο, η έμφαση που δίνεται από τις κυρίαρχες ευρωπαϊκές ελίτ στην ανταγωνιστικότητα, στον περιορισμό των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και στις μεταρρυθμίσεις δεν μπορεί να απαντηθεί πειστικά σε πολιτικό-στρατηγικό επίπεδο από τις οργανώσεις των εργαζομένων με έναν αρνητικό, κατηγορηματικό τρόπο, αλλά με μια προσέγγιση που θα επιδιώκει να νοηματοδοτήσει τις παραπάνω γενικές αρχές με βάση τα λαϊκά συμφέροντα και, άρα, να καταδείξει ότι η ανταγωνιστικότητα επιτυγχάνεται όταν οι μισθωτοί αισθάνονται ασφάλεια και αμείβονται με δίκαιους μισθούς, τα ελλείμματα μειώνονται με δίκαιη φορολόγηση και ανάπτυξη, και οι μεταρρυθμίσεις έχουν νόημα όταν κάνουν τη ζωή του εργαζόμενου και του πολίτη καλύτερη. Επειδή δεν ζούμε πλέον στο φορντικό κράτος ή στο ελληνικό κράτος της Μεταπολίτευσης (με αρκετά πελατειακά χαρακτηριστικά, την εκτεταμένη διαφθορά και τις μεγάλες ανισότητες μεταξύ ορισμένων εργαζομένων του δημόσιου και αυτών του ιδιωτικού τομέα), η επιτυχημένη απάντηση των συνδικάτων και των κοινωνικών κινήσεων στη νεοφιλελεύθερη επίθεση δεν μπορεί να είναι η συντεχνιακή υπεράσπιση κάποιων κεκτημένων, η παραμονή στο ισχύον καθεστώς ή η επιστροφή στο παρελθόν. Για να κερδηθεί η μάχη της ηγεμονίας, χρειάζονται κοινωνικές συμμαχίες, πολιτική κυριαρχία, πνευματική και ηθική ηγεσία. Αυτό είναι το ζητούμενο στην πολιτική, είτε ο αγώνας δίνεται εντός ενός κράτους-μέλους της ΕΕ είτε εντός των ευρωπαϊκών θεσμών. Το γεγονός, μάλιστα, ότι είναι πλέον αδύνατο να διαχωρίσει κανείς στην πράξη απόλυτα αυτά τα δύο χωρικά επίπεδα σημαίνει ότι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση έχει προχωρήσει αρκετά και η πολιτική ανατροπής του νεοφιλελεύθερου μοντέλου δεν μπορεί παρά να δίνεται πρωτίστως εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης.⁷⁶ Επειδή, όμως, πάντα η πολιτική χωρικοποιείται και η γεωγραφία πολιτικοποιείται, αν κατά τη διάρκεια ενός συγκεκριμένου χρονικού ορίζοντα οι κυριαρχούμενες ομάδες βρουν πιο πρόσφορο έδαφος για την υπεράσπιση των συμφερόντων τους στο επίπεδο του έθνους-κράτους ή της περιφερειακής και τοπικής αυτοδιοίκησης, είναι εύλογο να αναπτύξουν τη δράση τους σε αυτές τις κλίμακες και, ακόμα περισσότερο, να θελήσουν να «απελευθερωθούν» από την υπερεθνική κλίμακα που τους έχει επιβληθεί από τις κυρίαρχες ομάδες, καθώς οι τελευταίες απολαμβάνουν εκεί ορισμένα σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Βλ. P. Hall / D. Sockice, *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2001.
- 2 Για το πιο πετυχημένο παράδειγμα συνδυασμού οικονομικής αποτελεσματικότητας και κοινωνικής αλληλεγγύης υπό την ισχυρή παρέμβαση του κράτους, βλ. M. Χίλσον, *Το σκανδιναβικό μοντέλο*, ΠΕΚ, Ηράκλειο 2012. Για τις τυπολογίες των συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας, βλ. G. Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Polity Press, Κέμπριτζ 1990.
- 3 Βλ. άρθρο 3 της Συνθήκης της Λισαβόνας. Βλ. επίσης, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, *Συμπεράσματα Προεδρίας. Μάρτιος 2000*, που καθόρισε τη στρατηγική της Λισαβόνας για την πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα, και Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, *Συμπεράσματα Προεδρίας. Μάρτιος 2010*, που ενέκρινε τη νέα, δεκαετή, στρατηγική «Ευρώπη 2020» (όπου όμως η έμφαση δίνεται κυρίως στην προώθηση της ανταγωνιστικότητας).
- 4 Το οποίο, βέβαια, δεν είναι ενιαίο. Για τις προκλήσεις και τις προοπτικές του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου, βλ. G. Esping-Andersen / D. Gallie / A. Hemerijck / J. Myles, *Γιατί χρειαζόμαστε ένα νέο κοινωνικό κράτος*, Διόνικος, Αθήνα 2006· επίσης, M. Ferrera / A. Hemerijck / M. Rhodes, *The Future of Social Europe: Recasting Work and Welfare in the New Economy*, Celta Editora, Oeiras 2000· T. Sakellariopoulos / J. Berghman, *Connecting Welfare Diversity within the European Social Model*, Intersentia, Antwerpen 2004.
- 5 Βλ. ενδεικτικά το άρθρο που συνυπογράφουν οι J. Habermas / J. Derrida, «February 15, or What Binds Europeans Together: A Plea for a Common Foreign Policy, Beginning in the Core of Europe», *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 31.5.2003.
- 6 J. Rifkin, *The European Dream. How Europe's Vision of the Future is Quietly Eclipsing the American Dream*, Polity Press, Κέμπριτζ 2004.
- 7 Για την έννοια των στρατηγικών συσσώρευσης και των ηγεμονικών σχεδίων (ή εγχειρημάτων), βλ. B. Jessop, «Accumulation, State, and Hegemonic Projects», *KAPITALISTATE 10/11*, Μπέκλεϊ 1983.
- 8 B. Van Apeldoorn, *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration*, RIPE Studies in Global Political Economy, Routledge, Λονδίνο 2002.
- 9 Βλ. μεταξύ άλλων, N. Τράντας, *Η τοπική διάσταση της κοινωνικής πολιτικής: Ευρωπαϊκή Ένωση - Ελλάδα*, ΙΣΤΑΜΕ, Αθήνα 2004, σ. 40-42. O Rhodes κάνει και αυτός λόγο για έναν ευρωπαϊκό «τρίτο δρόμο», που δεν είναι ούτε νεοφιλελεύθερος ούτε συμβατικός κοινωνικός κορπορατιστικός. Βλ. M. Rhodes, «Globalization and European Welfare: Is there a "Third Way" for the Public Domain?», ανακοίνωση που παρουσιάστηκε στο συνέδριο με θέμα «Governing the Public Domain Beyond the Era of the Washington Consensus? Redrawing the Line between the State and the Market», York University, Τorónton (Νοέμ. 1999).
- 10 Βλ. αντίστοιχα τις θέσεις του European Round Table of Industrialists (ERT) και της European Trade Union Confederation (ETUC) στους οικείους ιστότοπους. Σημειωτέον ότι η ETUC, ενώ υποστήριξε τη Στρατηγική της Λισαβόνας, εκδήλωσε την απογοήτευσή της για τη νέα στρατηγική «Ευρώπη 2020».
- 11 W. Streeck, *Competitive Solidarity: Rethinking the «European Social Model»* (MPIfG Working Paper 99/8), Max Planck Institute for the Study of Societies, Κολωνία 1999.
- 12 Η παραδοσιακή και ριζοσπαστική σοσιαλδημοκρατία στηρίζεται στην «πολιτική» θέση, όπως αναπτύσσεται στο εξαιρετικό έργο του K. Polanyi, *The Great Transformation*, Beacon Press, N. Υόρκη 1957, ότι δεν είναι οι αγορές αλλά οι κοινωνικές δυνάμεις που δρουν, συγκρούονται και διαμορφώνουν την κοινωνία και οικονομία. Η ανάπτυξη της οικονομίας της αγοράς δεν προέκυψε ως κάποιο φυσικό φαινόμενο, αλλά επιβλήθηκε ως αποτέλεσμα του συσχετισμού των κοινωνικών δυνάμεων. Η αυτορυθμιζόμενη ελεύθερη αγορά είναι μια ουτοπία, υπάρχει αντίθεση μεταξύ κοινωνικής συνοχής και ελεύθερης αγοράς, κι αυτό που συμβαίνει ιστορικά (και πρέπει να επιδιώκει η σοσιαλδημοκρατία) είναι ο αγώνας να προστατευτεί η κοινωνία από τις πιο καταστροφικές συνέπειες της αχαλίνωτης λειτουργίας των αγορών. Αντίθετα, η σοσιαλδημοκρατία του «τρίτου δρόμου», παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις και λεκτικές εκλεπτύνσεις, προτάσσει τον οικονομικό φιλελευθερισμό ως την «οργανωτική αρχή» της λειτουργίας της κοινωνίας.
- 13 Βλ. K. Jacobsson, «A European Politics for Employability: The Political Discourse on Employability of the EU and the OECD», στο C. Garsten / K. Jacobsson (επιμ.), *Learning to Be Employable. New Agendas on Work, Responsibility and Learning in a Globalizing World*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2004.
- 14 Υπάρχει εκτεταμένη βιβλιογραφία. Για συνοπτική αναφορά στη συζήτηση, βλ. B. Eberlein / D. Kerwer, «New Governance in the European Union: A Theoretical Perspective», *Journal of Common Market Studies* 42/1 (2004), σ. 121-142. Για τη λειτουργία του συστήματος διακυβέρνησης της ΕΕ, την Ανοικτή Μέθοδο Συντονισμού και την Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Απασχόληση, βλ. και Τράντας, *Η τοπική διάσταση της κοινωνικής πολιτικής*, ό.π., σ. 37-68.
- 15 Βλ. J. Goetschy, «The European Employment Strategy: Genesis and Development», *European Journal of Industrial Relations*, Sage, Λονδίνο 1999.
- 16 Βλ. C. de la Porte / P. Pochet (επιμ.), *Building Social Europe Through the Open Method of Coordination*, P.I.E.-Peter Lang, Βρυξέλες 2002.
- 17 Για τη χρήση της έννοιας της ανταγωνιστικότητας στον ηγεμονικό λόγο του νεοφιλελευθερισμού, βλ. B. Van Apeldoorn, *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration*, ό.π., καθώς και το σύντομο D. Bradanini, *The Rise of the Competitiveness Discourse: A Neo-Gramscian Analysis*, Bruges Political Research Papers, College of Europe, Μπρυζ 2009.
- 18 European Commission, *On Growth, Competitiveness and Employment. The Challenges and Ways Forward into the 21st Century: A White Paper*, COM (1993) 700 final, Βρυξέλες 1993.
- 19 Βλ. τη συνέντευξη του Ντράγκι στη *Wall Street Journal*, 24.2.2012, με τίτλο «Europe's Banker Talks Tough; Draghi Says Continent's Social Model is "Gone"; Won't Backtrack on Austerity».
- 20 Όρος που χρησιμοποιήθηκε το 1989 από τον οικονομολόγο John Williamson για να περιγράψει το γνωστό νεοφιλελεύθερο πακέτο μεταρρυθμίσεων, το οποίο πρέπει να εφαρμόζουν οι χρεωμένες χώρες, κατά τις επιταγές του ΔΝΤ, της Παγκόσμιας Τράπεζας και του Υπουργείου Οικονομικών, που εδρεύουν στην Ουάσιγκτον.
- 21 Βλ. C. Hermann, «Neoliberalism in the European Union», FORBA Discussion Paper 3/2007, *Studies in Political Economy* 79 (2007), Οτάβα.
- 22 A. Storey, «The European Project: Dismantling Social Democracy, Globalising Neoliberalism», ανακοίνωση για παρουσίαση στο συνέδριο με θέμα «Is Ireland a Democracy?», Sociology Department, National University of Ireland, Maynooth (Απρ. 2004).
- 23 Στις ΗΠΑ, για παράδειγμα, όπου εφαρμόστηκαν αυτές οι πολιτικές από την αρχή της δεκαετίας του 1980, εκτός από τη συ-

- σώρευση πλούτου στο πλουσιότερο 5% του πληθυσμού, το κόστος στο σύνολο της χώρας είναι σημαντικό: πτώση των επενδύσεων στη βιομηχανία (μέσα σε τριάντα χρόνια, ο δευτερογενής τομέας έπεσε από το 40% του ΑΕΠ στο 10%), μη βιώσιμο χρέος των νοικοκυριών, αυξημένη εξάρτηση από τις εισαγωγές και τη χρηματιστικοποίηση της οικονομίας, διόγκωση ενός εύθραυστου και περίπλοκου παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος που απειλεί το δολάριο. Βλ. G. Duménil / D. Lévy, *The Crisis of Neoliberalism*, Harvard University Press, Κέμπριτζ 2011.
- 24 Για την έννοια της «συσσώρευσης μέσω της υφαρπαγής» (accumulation by dispossession) ως μιας εκδοχής της μαρξικής «πρωταρχικής συσσώρευσης», η οποία συντελείται από τις ιδιωτικοποιήσεις, τη χρηματιστικοποίηση της οικονομίας, τη διαχείριση των κρίσεων χρέους και τις αναδιανεμητικές πολιτικές του καπιταλιστικού κράτους, βλ. D. Harvey, *The New Imperialism*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2003.
- 25 Προφανώς εδώ κάνουμε μια ακροτιγή αναφορά στα ζητήματα. Για τον νεοφιλελευθερισμό στην ΕΕ, βλ. μεταξύ άλλων το ευσώνυπο: Hermann, «Neoliberalism in the European Union», *ό.π.*
- 26 Βλ. T. Banskoff / M. Smith, *Legitimacy and the European Union. The Contested Polity*, Routledge, Λονδίνο 1999, σ. 37· G. Ross, *Jacques Delors and European Integration*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1995.
- 27 Χαρακτηριστικό παράδειγμα η περίφημη οδηγία για τις υπηρεσίες 2006/123, η οποία βέβαια, μετά τις αντιδράσεις των συνδικάτων και της αριστεράς, πέρασε χωρίς τα πιο ακραία στοιχεία της πρώτης πρότασης Bolkestein.
- 28 S. Gill, «European Governance and New Constitutionalism: Economic and Monetary Union and Alternatives to Disciplinary Neoliberalism in Europe», *New Political Economy* 3/1 (1998).
- 29 Υιοθετήθηκε στο Συμβούλιο του Άμστερνταμ το 1997. Βλ. Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, *Συμπεράσματα Προεδρίας. Ιούνιος 1997*, την απόφαση για το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, καθώς και τους κανονισμούς 1466/1997 και 1467/1997. Βλ. επίσης μεταγενέστερες διευθετήσεις του Συμφώνου στο Συμβούλιο των Βρυξελλών το 2005 (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, *Συμπεράσματα Προεδρίας. Μάρτιος 2005*).
- 30 Βλ. Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, *Συμπεράσματα Προεδρίας. Μάρτιος 2011*, όπου υιοθετήθηκε το Euro Plus Pact.
- 31 Μετά το υφεσιακό 2012 (-0,6%), η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προβλέπει για το 2013 συνέχιση της ύφεσης (-0,4%) και ανεργία στο 12,2%. Βλ. European Commission, *European Economic Forecast. Spring 2013*, Πίνακας Ι.
- 32 Γι' αυτό το ζήτημα και γενικότερα για τη σχέση ευρώ και ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου, βλ. A. Martin / G. Ross, *Euros and Europeans. Monetary Integration and the European Model of Society*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 2004.
- 33 Χαμηλότερη αξία του νομίσματος (πληθωρισμός) ευνοεί έμμεσα, *ceteris paribus*, τις εξαγωγές, σε αντίθεση με τις εισαγωγές.
- 34 Βλ. Hermann, «Neoliberalism in the European Union», *ό.π.*, σ. 15. Βλ. επίσης την αναφορά του στη θέση του Carchedi (βλ. G. Carchedi, *For Another Europe. A Class Analysis of European Economic Integration*, Verso, Λονδίνο 2001) ότι οι περιοριστικές πολιτικές εξυπηρετούν τα συμφέροντα του βιομηχανικού κεφαλαίου, καθώς και τη θέση της Balanya (βλ. B. Balanya / A. Doherty / O. Hoedeman / A. Ma'anit / E. Wesselius, *Europe Inc: Regional and Global Restructuring and the Rise of Corporate Power*, Pluto Press, Λονδίνο 2003) ότι αυτές προέκυψαν περισσότερο ως αποτέλεσμα ενεργειών του χρηματιστικού και τραπεζικού κεφαλαίου.
- 35 Βλ. http://european-council.europa.eu/media/639238/06_-_tscg.el.12.pdf.
- 36 M. Rhodes, «Lisbon: Europe's "Maastricht for Welfare"», *ECSA Review* (13.3.2000).
- 37 Μία μόνο έκφανση αυτού του φαινομένου είναι οι κυβερνήσεις Παπαδήμου και Μόντι που επιβλήθηκαν σε Ελλάδα και Ιταλία μετά από πιέσεις της ΕΕ. Το επιχείρημα ότι η πολιτική πρέπει να ασκείται από «αυτούς που ξέρουν» και η τάση για υποβάθμιση και περιθωριοποίηση της συγκρουσιακής διάστασης της πολιτικής χαρακτηρίζουν *par excellence* τη ρητορική τόσο των οργάνων της ΕΕ όσο και εν πολλοίς της σοσιαλδημοκρατίας τύπου «τρίτου δρόμου» και των θεωριών για τη διαβουλευτική δημοκρατία. Ωστόσο, η αντιπαράθεση και ο ανταγωνισμός είναι συστατικά στοιχεία της πολιτικής και, όταν σε μια «συναυετική» δημοκρατία δεν δίνεται δυνατότητα έκφρασης της σύγκρουσης και του πάθους, η κατάληξη μπορεί να είναι η βίαιη εκτροπή της. Βλ. C. Mouffe, *Το δημοκρατικό παράδοξο*, Πόλις, Αθήνα 2004.
- 38 Βλ. W. Bonefeld, «European Integration: the Market, the Political and Class», *Capital and Class* 77 (2002).
- 39 Για την κρίση νομιμοποίησης εκείνης της περιόδου, βλ. B. van Apeldoorn, «The Lisbon Agenda and the Legitimacy Crisis of European Socio-Economic Governance: The Future of "Embedded Neo-Liberalism"», ανακοίνωση που παρουσιάστηκε στο «The 4th Convention of the Central and East European International Studies Association (CEEISA)», University of Tartu, Εσθονία (25-27 Ιουνίου 2006).
- 40 Βλ. π.χ., Γ. Δελαστίκ, «Οι Γάλλοι δεν θέλουν πια την ΕΕ», *Έθνος*, 14.3.2012, και του ίδιου, «Η εξέγερση των Ευρωπαίων», *Έθνος*, 15.5.2012.
- 41 Βλ. *Eurobarometer 79, Public Opinion in the European Union*, Άνοιξη 2013, το οποίο αποτυπώνει περίπου την ίδια εικόνα με το προηγούμενο *Eurobarometer 78, Public Opinion in the European Union*, Δεκ. 2012.
- 42 Βλ. *Eurobarometer 79*, *ό.π.*, και συγκριτικό πίνακα στο *Eurobarometer 76, Public Opinion in the European Union*, Δεκ. 2011.
- 43 Εκτός από τα ευρωβαρόμετρα, βλ. επίσης: «Λιγότερο από το 1/3 εμπιστεύεται την ΕΕ», *Ελευθεροτυπία*, 8.7.2013 (ηλεκτρονική έκδοση), και Κ. Μοσχονάς, «Μαυροβαρόμετρο», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 24.7.2013.
- 44 D. Natali / B. Vanhercke (επιμ.), *Social Developments in the European Union 2012*, OSE-ETUI, Βρυξέλες 2013.
- 45 Η φράση εισήχθη από τον Νίτσε στο *Πέρα από το καλό και το κακό*, όπου ασκεί κριτική στους διάφορους ευρωπαϊκούς εθνικισμούς και προβάλλει την ιδέα του «καλού Ευρωπαίου», προαναγγέλλοντας τρόπον τινά τη μελλοντική ένωση της Ευρώπης.
- 46 Βλ. F. W. Scharpf, «The Joint-Decision Trap Revisited», *Journal of Common Market Studies* 44/4 (2006) του ίδιου, *Governing in Europe. Effective and Democratic?*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1999.
- 47 Βλ. F. W. Scharpf, *The Double Asymmetry of European Integration. Or: Why the EU Cannot Be a Social Market Economy (MPIfG Working Paper 09/12)*, Max Planck Institute for the Study of Societies, Κολωνία 2009.
- 48 Scharpf, «The Joint-Decision Trap Revisited», *ό.π.*
- 49 Βλ. K. Alter, *Establishing the Supremacy of European Law: the Making of an International Rule of Law in Europe*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2001.
- 50 Βλ. Scharpf, *The Double Asymmetry of European Integration*, *ό.π.*, σ. 24-30.
- 51 *Αυτ.*, σ. 20.

- 52 Βλ. L. Hooghe, «Europe Divided? Elites vs. Public Opinion on European Integration», *European Union Politics* 4/3 (2003).
- 53 Για τις συγκεκριμένες αποφάσεις, βλ. Scharpf, *The Double Asymmetry of European Integration*, ό.π., σ. 20-21· J. Monks, «European Court of Justice (ECJ) and Social Europe: A Divorce Based on Irreconcilable Differences?», *Social Europe Journal* 4/1 (2008)· R. Liddle, «The European Social Model and the ECJ», *Social Europe Journal* 4/1 (2008).
- 54 Βλ. Gill, «European Governance and New Constitutionalism», ό.π.· S. Gill, «Constitutionalising Capital: EMU and Disciplinary Neoliberalism», στο A. Bieler / A.D. Morton (επιμ.), *Social Forces in the Making of New Europe: The Restructuring of European Social Relations in the Global Political Economy*, Palgrave, Basingstoke 2001.
- 55 Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι όλες οι ρυθμίσεις ή οι στόχοι που περιέχονται στα Μνημόνια, όπως η αναδιάρθρωση και βελτίωση της λειτουργίας του κρατικού ή φοροεισπρακτικού μηχανισμού, έχουν από μόνοι τους έναν τέτοιο μονοδιάστατο χαρακτήρα.
- 56 Ακόμα και οι εργοδότες δήλωσαν αντίθετοι στη μείωση μισθών, αν και αυτό που συμβαίνει στην πραγματικότητα είναι ότι βρίσκουν την ευκαιρία να ικανοποιούν τα συμφέροντά τους κρυπτόμενοι πίσω από το Μνημόνιο, ώστε να επιρρίπτονται όλες οι ευθύνες σε αυτό και την ΕΕ. Το ίδιο κάνουν και οι εγχώριοι πολιτικοί και κυβερνήσεις, όχι μόνο στην Ελλάδα, καθώς δηλώνουν ότι αναγκάζονται να λάβουν μέτρα με τα οποία δεν συμφωνούν, κατ' επιταγή της ΕΕ και της Τρόικας. Αυτή η πρακτική, όμως, συμβάλλει περαιτέρω στην απονομιμοποίηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.
- 57 Οι πολιτικές του Μνημονίου βρίσκονται ακόμη σε εξέλιξη, αλλά μέχρι τώρα τα αποτελέσματα που καταγράφονται είναι η μεγάλη και παρατεταμένη ύφεση (μείωση του ΑΕΠ κατά 3,5% το 2010, -7,1% το 2011, -6,4% το 2012, -4,2% [-5% σύμφωνα με νεότερες εκτιμήσεις του IOBE] το 2013), δηλαδή το κλείσιμο εκατοντάδων χιλιάδων επιχειρήσεων και η απώλεια ακόμα περισσότερων θέσεων εργασίας, η εκτόξευση της ανεργίας στο 27% [27,8% σύμφωνα με νεότερες εκτιμήσεις του IOBE] το 2013 (πάνω από 60% η ανεργία των νέων) και η μείωση των αποδοχών των μισθωτών την τετραετία 2010-2013 κατά περίπου 21%, σύμφωνα με στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος (άλλοι οργανισμοί, όπως ο ΟΟΣΑ, την υπολογίζουν στο 25% ή και πάνω από 30%). Βέβαια, η απώλεια του εισοδήματος είναι μεγαλύτερη αφού η φορολογία αυξήθηκε υπέρμετρα (η μέση φορολογική επιβάρυνση μισθωτών και συνταξιούχων αυξήθηκε κατά 52% μεταξύ 2011 και 2012), οι τιμές δεν μειώθηκαν, ενώ ταυτόχρονα επιδεινώνονται ραγδαία οι δείκτες εισοδηματικής ανισότητας και φτώχειας. Βλ. Έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος για το έτος 2012, Αθήνα 2013, Πίνακας VII.5, σ. 95 και Πίνακας VII.8, σ. 103· Eurostat, *Populations and Social Conditions. Statistics in Focus*, 8/2013· IOBE, *Η Ελληνική Οικονομία 2/13* (τριμηνιαία έκθεση), τχ. 72 (Ιούλιος 2013)· Π. Χατζηνικολάου / Λ. Στεργίου, «Οι Έλληνες έχασαν το 25% των εισοδημάτων τους», *Η Καθημερινή*, 26.4.2012· Μ. Βουργάνα, «Φόροι: Τα υποζύγια πληρώνουν και οι φοροφυγάδες ... γλεντάνε. Ντροπή!», *Ημερησία*, 23.7.2013· European Commission, *European Economic Forecast Spring 2012*. Αναλυτικά για την κατάσταση της οικονομίας και απασχόλησης, βλ. INE/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, *Η ελληνική οικονομία και απασχόληση. Ετήσια Έκθεση 2012*, Αθήνα.
- 58 Ως γνωστόν, από την εποχή που οι πολιτικοί επιστήμονες S. M. Lipset και S. Rokkan δημοσίευαν το έργο τους για τις διαιρετικές δομές (βλ. S. M. Lipset / S. Rokkan, *Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments*, Free Press, N. Υόρκη 1967), ο τρόπος που δομούνται οι κοινωνικές διαιρετικές τομές σε μια χώρα θεωρείται ότι διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο για τις πολιτικές προτιμήσεις των πολιτών και τη διαμόρφωση του πολιτικού συστήματος, το οποίο μάλιστα συνήθως παίρνει τη μορφή του δικομματισμού ή του συνασπισμού κομμάτων σε δύο αντίπαλα πολιτικά-κοινωνικά μπλοκ.
- 59 Βέβαια, εδώ επιχειρούμε μια πρώτη προσέγγιση, όπως προκύπτει από την ανάγνωση της επικαιρότητας. Η σχέση των πολιτικών του Μνημονίου με τις κοινωνικές τάξεις, τις επαγγελματικές οργανώσεις και τα πολιτικά κόμματα θα πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο επιστημονικής έρευνας.
- 60 Ένα πετυχημένο τέτοιο ιστορικό παράδειγμα συνάρθρωσης λαϊκοδημοκρατικών και ταξικών εγκλήσεων σε ένα νικηφόρο πολιτικό πρόγραμμα, που συνέδεε τον αγώνα για εθνική ανεξαρτησία με το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό, αποτελεί η στρατηγική της «Εθνικής Λαϊκής Ενότητας» του ΠΑΣΟΚ κατά τη δεκαετία του 1970. Βλ. Ν. Τράντας, «Το κράτος στη θεωρία και πράξη του ΠΑΣΟΚ», διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο-Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, 2002.
- 61 Το δημοσιονομικό έλλειμμα μπορεί να μειώνεται, αλλά αυτό γίνεται με μεγάλες περικοπές σε μισθούς, συντάξεις, κοινωνικές υπηρεσίες και δημόσιες επενδύσεις, οι οποίες έχουν καταστροφικά αποτελέσματα στην οικονομία. Το χρέος αυξάνεται και το 2013 υπολογίζεται στο 175,2% του ΑΕΠ (European Commission, *European Economic Forecast Spring 2013*, Πίνακας II.8.1). Η μείωση του ελλείμματος στο εμπορικό ισοζύγιο δεν οφείλεται στην αύξηση των εξαγωγών, δηλαδή στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας, αλλά στη μείωση των εισαγωγών λόγω συρρίκνωσης της ζήτησης (βλ. *α.π.*, Πίνακας 54).
- 62 Βλ. τη «Modest Proposal» του Γιάνη Βαρουφάκη στο <http://yanis-varoufakis.eu/euro-crisis/>.
- 63 Η αποδοχή του ευρώ στην Ελλάδα εξακολουθεί να διατηρείται σε υψηλά επίπεδα, ωστόσο σαφέστατα φθίνει: Σε έρευνα της Public Issue το 2011, 2 στους 3 πολίτες εξέφραζαν θετική γνώμη γι' αυτό και απέρριπταν το ενδεχόμενο εγκατάλειψής του και επιστροφής στη δραχμή, αν και 4 στους 10 θεωρούσαν το μέλλον της ευρωζώνης αβέβαιο (Γ. Μαυρής, «Δύο στους τρεις απορρίπτουν την επιστροφή στη δραχμή», *Η Καθημερινή*, 25.9.2011). Σε πιο πρόσφατη έρευνα της ίδιας εταιρείας, το 55% των πολιτών έχει αρνητική γνώμη για την ΕΕ και το 43% αρνητική γνώμη για το ευρώ (Public Issue, *Πολιτικό Βαρόμετρο 120*, Σκάικα-Καθημερινή, Μάιος 2013).
- 64 Έχει εξαιρετικό ιστορικό και επικαιρικό ενδιαφέρον να διαβάσει κανείς σήμερα, πενήντα χρόνια μετά την έκδοσή του, το βιβλίο του Ηλία Ηλιού για την Κοινή Αγορά. Η μετριοπαθής αυτή φυσιογνωμία της αριστεράς διατύπωνε, μεταξύ άλλων, τις θέσεις ότι η είσοδος στην κοινή αγορά «ενταφιάζει οριστικά κάθε ελπίδα εκβιομηχανίσεως και οικονομικής αναπτύξεως της Ελλάδος, η υποτυπώδης βιομηχανία της οποίας αφήνεται απροστάτευτη να σαρωθεί από τον, χωρίς φραγμούς και εμπόδια οιασδήποτε φύσεως, ανταγωνισμό των εις ακρότατον βαθμόν εκσυγχρονισμένων και αρτιώτατα εξοπλισμένων βιομηχανικών μεγαθηρίων του Ρουρ και της Λωρραίνης», «καθιστά αναπότρεπτη την υπαγωγήν και των μικρότερων επιχειρήσεων [...] κάτω από τον έλεγχον του δυτικοευρωπαϊκού κεφαλαίου, που θα εγκαταστήσει εδώ επιχειρήσεις εξηρητημένας από αυτό και ακόμη θα ολοκληρώση την ιδιοποίησιν των εθνικών μας πόρων, των πλουτοπαραγωγικών πηγών του ελληνικού εδάφους και υπεδάφους, των μεταλλείων και ορυχείων και την αποξένωσιν του λαού μας από αυτά», «καταδικάζει εις εκπατρισμόν, προς αναζήτησιν απασχολήσεως, το ήμισυ τουλάχιστον του πληθυ-

- σμού της χώρας και μάλιστα την ελληνική νεολαία», «καταλύει την κρατική και εθνική ανεξαρτησία μας και μας εντάσσει, εις θέσιν παρίου, μέσα εις μίαν ένωσην όπου θα κυριαρχούν οι πλουσιώτατοι και ασυγκρίτως υπερέχοντες ημών εις οικονομικήν ανάπτυξιν δυτικοευρωπαϊκοί λαοί», ενώ για την κρίση νομιμοποίησης που προσεγγίζει αυτή η μελέτη ότι «η ενσωμάτωσις μας εις την Κοινήν Αγοράν πρόκειται να θίξη τόσο εκτεταμένα συμφέροντα ευρύτατων λαϊκών στρωμάτων, να προκαλέση τόσην αναστάτωση, να δημιουργήσῃ τόσα θύματα, να εξεγείρῃ τόσας αντιδράσεις και αγώνας, ώστε η προσπάθεια του κρατικού μηχανισμού να επιβάλῃ, εναντίον της θελήσεως και της μαχητικῆς μάλιστα αντιδράσεως της πλειοψηφίας του λαού, την πολιτικήν αυτήν, δύσκολα θα ἡμπορεῖ να συμβιβασθῇ με δημοκρατικὰς μεθόδους διακυβερνήσεως και διοικήσεως»: βλ. Η. Ηλιού, *Η ἀλήθεια για την Κοινή Αγορά*, αυτοέκδοση, Αθήνα 1962, σ. 13-15.
- 65 Στενές σχέσεις διαπλοκής πολιτικών-κυβερνητικών αξιωματούχων και συγκεκριμένων επιχειρηματικών ομίλων, οι οποίοι ελέγχουν τα μεγάλα μέσα επικοινωνίας και δραστηριοποιούνται σε κλάδους που εξαρτώνται από το δημόσιο χρήμα ή την προνομιακή σχέση τους με το κράτος, όπως οι τράπεζες, οι κατασκευές και η ναυτιλία.
- 66 ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, *Η ελληνική οικονομία και απασχόληση. Ετήσια Έκθεση 2011*, Αθήνα 2011, σ. 29.
- 67 Βλ. τα σημεία 7 και 8 στο W. Streeck, *Competitive Solidarity*, ό.π. Επίσης, βλ. Ν. Τράντας, «Ευρωπαϊκή ενοποίηση και τοπική ανάπτυξη στην Ελλάδα», στο Ν. Μαραβέγιας / Θ. Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και Ελλάδα*, Διόνικος, Αθήνα 2006.
- 68 Με ανακατανομή εισοδήματος που θα αμβλύνει τις ανισότητες, ένα αναπτυξιακό πρότυπο βασισμένο στην ποιότητα (προϊόντων, υπηρεσιών αλλά και εργασιακών σχέσεων και επιπέδου ζωής) και μια «από κάτω προς τα πάνω» προσέγγιση, που θα δίνει έμφαση στην ανάπτυξη του (τοπικού) κοινωνικού κεφαλαίου, την αξιοποίηση των τοπικών, ανθρώπινων και φυσικών πόρων, προκειμένου να ενισχυθεί η απασχόληση, ο πλούτος και η ευημερία, και πρόωθηση πολιτικών, όπως η δημιουργία ποιοτικού περιβάλλοντος και ισχυρών ικανοτήτων των τοπικών κοινοτήτων, ολοκληρωμένων παραγωγικών συμπλεγμάτων (π.χ. τουρισμού και πρωτογενούς τομέα) και συμπλεγμάτων καινοτόμων και ανταγωνιστικών επιχειρήσεων, δικτυωμένων και ενταγμένων στην περιφερειακή οικονομία, η ανάπτυξη των δεξιοτήτων του ανθρώπινου δυναμικού, της παιδείας, της έρευνας και της τεχνολογίας, που οδηγεί στην αύξηση καλύτερων θέσεων εργασίας, η δημιουργία συμπράξεων τοπικών και περιφερειακών φορέων, η στήριξη, επιμόρφωση και κατάρτιση των ανέργων και κοινωνικά αποκλεισμένων, η ανάπτυξη δικτύων επιχειρήσεων έντασης γνώσης κ.ά.
- 69 Για μια ευσύνοπτη ανάλυση των αποτελεσμάτων των εκλογών του Ιουνίου, βλ. Χ. Βερναρδάκης, «Οι εκλογές της 17ης Ιουνίου και οι νέες τομές στο κομματικό σύστημα», *Η Αυγή*, 24.6.2012· για τις εκλογές του Μαΐου, βλ. του ίδιου, «Οι εκλογές της νέας μεταπολίτευσης», *Η Αυγή*, 13.5.2012.
- 70 Βλ. Scharpf, *The Double Asymmetry of European Integration*, ό.π., σ. 21.
- 71 Βλ. Ν. Smith, «Homeless/global: Scaling Places», στο J. Bird κ.ά. (επιμ.), *Mapping the Futures – Local Cultures, Global Change*, Routledge, Λονδίνο 1993, σ. 87-119· Τράντας, *Η τοπική διάσταση της κοινωνικής πολιτικής*, ό.π., σ. 31.
- 72 «Δεν θέλουμε οι συνταξιούχοι μας να υποφέρουν για χάρη των δικτατόρων στις Βρυξέλες», δήλωσε χαρακτηριστικά ο αρχηγός του ακροδεξιού κόμματος που απέσυρε τη στήριξή του στον κυβερνητικό συνασπισμό· βλ. *Το Βήμα*, 23.4.2012.
- 73 Βλ. Jessop, «Accumulation, State, and Hegemonic Projects», ό.π., σ. 103.
- 74 Βλ. A. Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, International Publishers, Ν. Υόρκη 1971· Jessop, «Accumulation, State, and Hegemonic Projects», ό.π., σ. 104-106.
- 75 Βλ. Scharpf, *The Double Asymmetry of European Integration*, ό.π., σ. 19· Storey, «The European Project», ό.π., σ. 16.
- 76 Για μια εναλλακτική οικονομική πολιτική στην Ευρώπη, βλ. τα κείμενα και τις προτάσεις των Ευρωπαίων οικονομολόγων που συγκροτούν το EuroMemo Group, <http://www.euromemo.eu/>.

